

KATARZYNA PEKACKA-FALKOWSKA *

 <https://orcid.org/0000-0003-2068-7957>

„FREUNDTSCHAFFT DIE AUCH NACH DEM TOD WÄRT”
DANIEL GÖDTKE, GERARD BLAES I ZOOTOMIA

Abstract

‘Freundtschafft die auch nach dem Tod wärt’:
Daniel Gödtke, Gerard Blaes and zootomy

The case study article aims to reconstruct the biography of Daniel Gödtke (1640/41 – after 1674), a doctor of philosophy and medicine from Gdansk and to analyse the specific nature and scope of his studies in the United Provinces of the Netherlands, so that it can be explained what impact study visits in academic centres had on students from the semi-peripheral European countries. The article makes use of the inductive, philological, genealogical and comparative methods; evidential paradigm was also used. In the 1650s, 1660s and 1670s, the inhabitants of Royal Prussia willingly took up medical studies at Dutch universities and studied in academic gymnasia there. Leiden, Amsterdam and other places in the Northern Netherlands, which were home for famous anatomists, surgeons, lithotomists, chymiatrists, collectors and botanists, were also important stops *en route* of young students of *ars medica* from the Polish-Lithuanian Commonwealth, mainly Protestants, who later became graduates of French, Swiss or German universities. Daniel Gödtke, the half-brother of the painter Daniel Schultz the Younger, was one of the seventeenth-century doctors of philosophy and medicine from Gdansk who has been forgotten by contemporary history. He studied at the University of Leiden and the Athenaeum Illustre of Amsterdam, and in 1671 graduated from the University of Harderwijk; his inaugural dispute focused on practical medicine. His most influential teacher during his stay in the Northern Netherlands was Gerard Blaes, a famous anatomist and chymiatrist, who supervised Gödtke when he conducted his zootomy research. The cooperation between the student and the master resulted in two *exercitii gratia* disputes presented by Gödtke in Amsterdam in 1666, as well as two volumes of anatomical observations conducted by the *collegium privatum Amstelodamense* (1667 and 1674), where Gödtke was a member and a participant. The promising scientific career of Gödtke was interrupted before his return to his hometown, most probably due to his premature death.

Keywords: history of medicine; *anatomia nova*; *peregrinatio medica*; Gdansk; Amsterdam; seventeenth century

* Katedra i Zakład Historii i Filozofii Nauk Medycznych, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, pekackafalkowska@ump.edu.pl

Nadesłany 30.10.2019; Nadesłany po poprawkach 27.03.2020; Zaakceptowany 10.04.2020

W XVII w. w ramach badań anatomicznych wyodrębniła się nowa praktyka badawcza, mianowicie wiwisekcja, pełniąca funkcję nie tyle procedury demonstracyjnej, co metody eksperymentalnej *sensu stricto*. Wystąpienia Williama Harveya i Gaspara Aselliego w latach dwudziestych XVII w. sprawiły, że wiwisekcje zaczęto niebawem stosować nie tylko jako narzędzie przydatne w trakcie poszukiwań nowych struktur anatomicznych, przede wszystkim naczyń limfatycznych, lecz także podczas objaśniania rozmaitych procesów fizjologicznych, takich jak krążenie krwi czy trawienie. W latach osiemdziesiątych XVII w. anatomia eksperymentalna, określana także mianem *anatomia nova*, była już dobrze ugruntowaną procedurą poznawczą ze specyficznymi technikami oraz metodami sekcyjnymi. Medycy z Niderlandów, Danii, Francji, Italii czy krajów niemieckojęzycznych przeprowadzali dziesiątki sekcji oraz wiwisekcji zwierząt, przyczyniając się w ten sposób do rozwoju *ars medica et historia naturalis* oraz dostarczając nowych argumentów w ówczesnych debatach filozoficznych dotyczących mechanicyzmu, *économie animale*, funkcji duszy itd.

Oczywiście wielu siedemnastowiecznych anatomów rozumiało, że w trakcie badań eksperymentalnych żywe zwierzęta są poddawane okrutnym praktykom. Przykładowo John Evelyn, który uczestniczył w 1667 r. w wiwisekcji psa prowadzonej przez dwóch członków Royal Society, Richarda Lowera i Roberta Hooka, wprost napisał, że „this was an experiment of more cruelty than pleased me”¹. Niemniej dla studiów z zakresu *anatomia nova* wiwisekcja była również niezbędna, co klasyczne badanie sekcyjne zwłok ludzi i zwierząt.

Badania zootomiczne prowadzono także na terenie Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, przy czym szczególnym zainteresowaniem cieszyły się one w dużych ośrodkach miejskich Prus Królewskich. Naturaliści gdańscy, toruńscy i elbląscy oprócz konwencjonalnego sekcjonowania zwłok ludzkich i ciał zwierzęcych przeprowadzali również eksperymenty na żywych zwierzętach; chętnie prowadzili także badania z zakresu anatomii porównawczej². Obok Georga Segerera, Christopha Gottwalda czy przedwcześnie zmarłych Christiana Rudenickusa i Ernsta Gottfrieda Heysego, którzy zarówno w trakcie swych peregrynacji medycznych, jak i po ich zakończeniu w Toruniu i Gdańsku sekcjonowali z ochotą rozmaite „bestyje” – zarówno martwe, jak i żyjące – szcze-

¹ *The Diary of John Evelyn*, ed. Gut DE LA BEDOYERE, Woodbridge 2004, s. 155: „October 10: To Lond: dines with the Swedish Resident [tj. John Barckman – K.P.-F.]: where was a diction of a dog, the poore cur, kept long alive after the Thorax was open. by blowing with bellows into his lungs, & that long after his heart was out, & the lungs both gashes & pierced, his eyes quick all the while: This was an experiment of more cruelty than pleased me”.

² O badaniach nad zwierzętami w dawnym Gdańsku zob. np. Zygmunt FEDOROWICZ, *Zoologia w Gdańsku w stuleciach XVII i XVIII*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968; Katarzyna PĘKACKA-FALKOWSKA, *Anatomia nova w siedemnastowiecznym Gdańsku. Gottwald-Heise-Gödtke*, [in:] *XXV Zjazd Polskiego Towarzystwa Historii Nauk Medycznych „Dziedzictwo przeszłości w medycynie współczesnej”*. Poznań, 10–11 października 2019 roku, Poznań 2019, s. 30.

gólną postacią wśród związanych z ziemią dawniej Rzeczypospolitej zootomów był niejaki Daniel Gödtke, choć ten nigdy nie powrócił z wojaży edukacyjnych do rodzinnego miasta. Gödtke *obiit in peregrinatione*, jak zanotowano na karcie tytułowej jego dysputy *exercitii gratia* z 1666 r. (il. 7a)³. Być może jednak Gödtkemu udało się wyruszyć do dalekiej Japonii na pokładzie jednego ze statków Kompanii Wschodnioindyjskiej, gdyż po zdobyciu stopnia doktora filozofii i medycyny⁴ chciał zostać lekarzem szoguna, niemniej według oficjalnych dokumentów stanowiska nie otrzymał⁵. Czy ostatecznie pozostał w Niderlandach, czy ruszył na Daleki Wschód, czy nagle umarł w drodze do Gdańska lub innego ośrodka miejskiego – nie wiemy. Dalsze losy Gödtkego pozostają nieznane i ich ewentualne zbadanie wymaga szeroko zakrojonej kwerendy archiwalnej w Niderlandach.

Daniel Gödtke jest dziś niemal całkowicie zapomniany przez historyków nauki, wymieniany wyłącznie na marginesie prac poświęconych dziejom medycyny jako jeden z członków Collegium Privatum Amstelodamense⁶. Zapomnieli o nim jednak i jego współcześni⁷, a także dwudziestowieczni badacze zagadnienia *ars medica* w dawnym Gdańsku⁸. Jak kształtowały się losy tego gdańszczanina, jaki miał wkład w badania zootomiczne oraz jak przebiegało jego kształcenie – na te i inne pytania odpowiada prezentowany artykuł.

* * *

Daniel Gödtke urodził się w Gdańsku w 1640 lub 1641 r. w rodzinie browarnika Michaela Gödtkego (1603–1663). Jego matką była Anna z domu Bancke *primo voto* Schultze. Po śmierci pierwszego męża Augustina wyszła

³ Pierwszy na ten fakt zwrócił uwagę Bartłomiej SIEK, *Dysertacje lekarzy gdańskich w zbiorach Biblioteki Gdańskiej. Perspektywy badawcze*, Libri Gedanenses, t. 34: 2017, s. 94. Zdaniem Sieka notatkę mógł nanieść Valentin Schlieff. Mógł to być jednak także jeden z pisarzy radzieckich lub bibliotekarzy.

⁴ *Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen*, ed. Antonie P. VAN SCHILFGRAADE, Arnhem 1967, s. 38.

⁵ Johannes HENIGER, *Hendrik Adriaan Van Reed Tot Drakestein 1636–1691 and Hortus Malabaricus*, London 2017, s. 56, przyp. 32, DOI: <https://doi.org/10.1201/9780203752074>.

⁶ Zob. np. Francis J. COLE, *Introduction*, [in:] *Observationes anatomicae selectiores Amstelodamensium, 1667–1673*, ed. Francis J. COLE, Reding 1938, s. I–XI; Gerrit A. LINDEBOOM, *The Collegium privatum Amstelodamense (1664–1673)*, *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, vol. 119: 1975, no. 32, s. 1250, <https://www.ntvg.nl/system/files/publications/1975112480001a.pdf> [dostęp z 27 X 2020 r.]; Nel van DEN HAAK, *De machinemens: De machinetafoor in de geneeskunde en in het denken over ziekte en gezondheid*, Delft 2013, s. 129; Abraham SCHIERBEEK, *Jan Swammerdam (12 February 1637 – 17 February 1680): His Life and Works*, Amsterdam 1969, s. 22.

⁷ Zob. np. Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska (dalej cyt. PAN BG), Ms. 514, s. 138–157; *Vitae medicorum Gedanensium Ludwiga von Hammerna i Valentina Schlieffa*, tł. i opr. Bartłomiej SIEK, Adam SZARSZEWSKI, Gdańsk 2015.

⁸ Zob. np. Friedrich SCHWARTZ, *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert*, Th. 3: 1651–1699, *Danziger Familiengeschichtliche Beiträge*, Bd. 6: 1941, s. 13–22; Stanisław SOKÓŁ, *Medycyna gdańska w dobie odrodzenia*, Wrocław–Warszawa 1960.

w 1628 r. powtórnie za mąż i miała z drugim mężem – podobnie jak z pierwszym – troje dzieci. Jednym z przyrodnich braci Daniela był więc słynny barokowy malarz Daniel Schultz młodszy, który być może uczył go sztuki rysunku; natomiast kuzynem – Michael Gödtke (młodszy), późniejszy ławnik, a następnie rajca Prawego Miasta Gdańska, który pozostawał w bliskich związkach z gdańskim fizykiem miejskim Johannesem Schmidtem⁹.

Zanim Daniel wyruszył z Prus Królewskich w kilkuletnią podróż po wiedzę medyczną, co w epoce wczesnonowoczesnej stało się zwyczajowym sposobem kształcenia lekarzy¹⁰, tak jak jego pobratymcy przeszedł najpierw edukację prywatną w rodzinnym domu, a następnie wstąpił w mury gdańskiego gimnazjum. Do Atheneum Gedanense został zapisany przez ojca w styczniu 1660 r.¹¹ Wśród jego nauczycieli znaleźli się wówczas Johann Maukisch, Lorenz Eichstädt, Joachim Pastorius, Christian Rosteuscher, Johann Peter Titius, Georg Neufeldt i Johann Salomo¹². Eichstädt zmarł 8 czerwca; tym samym młody Gödtke stracił w niecałe pół roku profesora medycyny¹³. Być może właśnie dlatego swą uwagę skierował wtedy w stronę logiki: w 1661 r. jako *respondens* wziął udział w dyspucie *Logicae erotematicae pars simplex de terminis logicis...* pod kierunkiem Geoga Neufeldta¹⁴. Pozostali profesorowie uczyli go w nie-

⁹ Bożena STEINBORN, *Malarz Daniel Schultz. Gdańszczanin w służbie królów polskich*, Warszawa 2004, s. 16, 208, 225; eadem, *Malarz nadworny króla. Znajomi i finanse Daniela Schulza*, Barok, R. 9: 2002, nr 1–2, s. 67–68.

¹⁰ Katarzyna PĘKACKA-FALKOWSKA, Halina BOGUSZ, Christian Heinrich Erndtel, lekarz nadworny Augusta II Mocnego, i jego relacja z podróży uczonej do Anglii i Północnych Niderlandów, [in:] *Lekarz jako autor i bohater literacki*, red. Edward BIAŁEK, Dariusz LEWERA, Wrocław 2019, s. 41–43; Katarzyna PĘKACKA-FALKOWSKA, Matthias Ernst Boretius z Mazur i jego promocja doktorska w Niderlandach. Z badań nad historią nauczania medycyny w XVIII wieku, [in:] *Wybrane problemy historii medycyny. W kręgu epistemologii i praktyki*, red. Anita MAGOWSKA, Michał OWECKI, Katarzyna PĘKACKA-FALKOWSKA, Poznań 2020 [w druku].

¹¹ *Księga wpisów uczniów gimnazjum gdańskiego 1580–1814*, opr. Zbigniew NOWAK, Przemysław SZAFRAN, Warszawa–Poznań 1974, s. 193.

¹² *Catalogus Lectionum Et Operarum Publicarum In Gymnasio Gedanensi Hoc cursu annuo expediendarum Propositus*, Dantisci 1660, <http://pbc.gda.pl/dlibra/docmetadata?id=43326&from=pubindex&dirids=1&lp=239> [dostęp z 27 X 2019 r.] (dalej cyt. *Catalogus lectionum et operarum publicarum*). Krótkie informacje biograficzne o wymienionych profesorach podaje m.in. *Geschichte des academischen Gymnasiums in Danzig von Dr. Theodor Hirsch. Programm, wodurch die feierliche Einweihung des neuen Lehrgebäudes des städtischen Gymnasiums in Danzig, ankündigt der Director Dr. Friedr. Willh. Eingelhardt*, Danzig 1858.

¹³ O L. Eichstädtzie i jego twórczości naukowej zob. więcej w: Pietro D. OMODEO, *The Scientific Culture of the Baltic Mathematician, Physician, and Calendar-Maker Laurentius Eichstadt (1596–1660)*, *Journal for the History of Astronomy*, vol. 48: 2017, no. 2, s. 135–159, DOI: <https://doi.org/10.1177/0021828617703847>.

¹⁴ PAN BG, sygn. Fa 22862 8°, adl. 1f, *Logicae erotematicae pars Simple de terminis logicis... cujus segmentum quantum doctrinam de termino logico paronymo, sive denominativo forma liter spectato determinant...* Neufeld był profesorem filozofii od marca 1653 do sierpnia 1673 r.

zmienionym składzie aż do jesieni 1663 r.¹⁵, kiedy wykładowcą matematyki został Friedrich Büthner, wypełniając po części lukę powstałą po śmierci Eichstäda¹⁶. To właśnie pod jego przewodnictwem 20 V 1664 r. młody Gödtke odpowiadał w dyspucie *Disquistio optico-astronomica de visione...*¹⁷, zadedykowanej m.in. kuzynowi Michaelowi, „centum viro aestimatissimo”, i Johannesowi Hewelckemu (a to potwierdzałoby przypuszczenie, że jego rodzinę łączyła zażyłość z Heweliuszami¹⁸). Praca ta nie miała charakteru *stricte* medycznego i nie była samodzielny dziełem ucznia, acz podjęto w niej problematykę budowy oka, co było istotne dla badań fizycznych, wiążąc je *de facto* z anatomią. Trzeba także pamiętać, że w XVII w. logika i fizyka najpewniej przygotowywały do podjęcia studiów na wydziałach medycznych licznych uniwersytetów. Pisał o tym Gottfried Wilhelm Leibniz, przypominali o tym także inni uczeni z epoki. Studia medyczne, tak jak prawnicze dawały ponadto pewny zawód i wprowadzały do elit społecznych, w tym gwarantowały akces do grupy uczonych (*Gelehrte*). Były również przygotowaniem do rzeczywistej służby na pożytek bliźnich i na chwałę Boga¹⁹. Nie dziwi zatem, że osierocony przez ojca Gödtke obrał drogę kształcenia medycznego.

Gödtke zadedykował dysputę pastorowi Georgowi Fehlaviusowi, tłumaczowi i wydawcy prac Christophora Angelusa.

¹⁵ *Catalogus Lectionum Et Operarum Publicarum*, Dantisci 1662, <https://polona.pl/item/catalogus-lectionum-et-operarum-publicarum-in-gymnasio-gedanensi-hoc-cursu-annuo,NzUYOTE3NjA/1/#info:metadata> [dostęp z 27 X 2019 r.]; *Catalogus Lectionum Et Operarum Publicarum*, Dantisci 1663, http://pbc.gda.pl/dlibra/docmetadata?id=43328&from=&dirids=1&ver_id=&lp=13&QI= [dostęp z 27 X 2019 r.].

¹⁶ *Catalogus Lectionum Et Operarum Publicarum*, Dantisci 1664, <https://polona.pl/item/catalogus-lectionum-et-operarum-publicarum-in-gymnasio-gedanensi-hoc-cursu-annuo,NzUYOTE3NjM/28/#item> [dostęp z 27 X 2019 r.]. Büthner był profesorem matematyki od 18 X 1663 do 13 II 1701 r., obejmując katedrę po Eichstädcie i tak jak poprzednik tworząc liczne prognozyki oraz kalendarze (zob. np. *Prognosticon Astrologicum...*, Danzig 1664–1682). Profesurę medycyny w Atheneum Gedanense otrzymał dopiero Georg Seger w 1675 r. Zob. Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300, 42/237, k. 11–12.

¹⁷ *Disquistio Optico-Astronomica de Visione Eiusq[ue] Fallacis & in specie ea, quae circa Terrae Motum Diurnum contingit [...]* sub auspiciis [...] M. Friderici Buethneri, Matheosos Professor: Oridinar: [...] publice proponit Daniel Gödtke Dantiscanus, [Gedani] 1664, <https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN600082717> [dostęp z 27 X 2019 r.]; PAN BG, sygn. Sa 34 8°, adl. 50.

¹⁸ Bożena STEINBORN, *Kto się pomylił, a kto nawet kłamał?*, https://www.wilanow-palac.pl/kto_sie_pomyli_l_albo_nawet_klamal.html [dostęp z 27 X 2019 r.]. Z tego powodu to sam Büthner mógł chcieć, aby dysputę przedstawił właśnie Gödtke. O związkach naukowych między oboma astronomami – Heweliuszem a Büthnerem – świadczy m.in. ich korespondencja. Zob. np. Friedrich BÜTHNER, *Lettre de Friedrich Büthner à Jan Heweliusz*, [Gdańsk 1661], <https://bibnum.obspm.fr/ark:/11287/QGSh> [dostęp z 27 X 2019 r.].

¹⁹ Katarzyna PĘKACKA-FALKOWSKA, *Wokół kolekcji przyrodniczych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Cz. I: Christoph i Johann Christoph Gottwaldowie oraz ich gdańskie muzeum*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, t. 63: 2018, nr 2, s. 55, DOI: 10.4467/0023589XKHNT.18.010.9463.

Niderlandy stały się pierwszym i być może jedynym przystankiem na trasie podróży uczonej młodego gdańszczanina, w którą wyruszył ze swym rówieśnikiem i kolegą gimnazjalnym Johannem Ernestem Oelhafem²⁰. Po raz pierwszy Gödtke immatrykulował się na wydziale medycznym Uniwersytetu Lejdejskiego 15 VII 1664 r., zaledwie dwa miesiące po przedstawieniu w Gdańsku dysputy optyczno-fizycznej²¹, i zamieszkał nad kanałem Rapenburg w chętnie wybieranym przez gdańszczan domu Eyckhoutów²². Miał wówczas, jak zanotowano w *Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae*, 24 lata. Trzy dni później na wydział medyczny zapisał się dwa lata starszy od niego Frederik Ruysch, *Candidatus Medicinae*, i to być może on namówił przybyśsza z odległych Prus Królewskich, aby przeniósł się po pewnym czasie do stolicy Zjednoczonych Prowincji. Od co najmniej września 1665 r. do lutego albo marca 1667 r. Gödtke przebywał bowiem w Amsterdamie, gdzie prowadził pod okiem Gerarda Blaesa badania zootomiczne w ramach jego Collegium Privatum oraz uczestniczył w zajęciach publicznych prowadzonych przez mistrza w Athenaeum Illustre²³. Następnie 18 III 1667 r.²⁴ reimmatrykulował się na wydziale medycznym Uniwersytetu Lejdejskiego, a cztery lata później, 22 III 1671 r. wstąpił w mury Uniwersytetu w Harderwijk²⁵. Tam w ciągu ledwie doby – tak jak wielu innych mniej zamożnych studentów – zdobył stopień doktora medycyny (il. 10a)²⁶. W kolejnych latach kontynuował współpracę

²⁰ Immatrykulowany do gimnazjum akademickiego w Gdańsku w marcu 1660 r. syn Petera Oelhafa (1599–1654), profesora prawa w tymże gimnazjum. Zob. *Geschichte des academischen Gymnasiums*, s. 61. „Enthabius”, jak zapisano jego nazwisko w metryce uczelni, immatrykulował się na wydział prawa w tym samym dniu, w którym Gödtke został studentem medycyny. Zob. *Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV. Accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*, ed. Willem N. DU RIEU, Hagae Comitum 1875 (dalej cyt. *Album studiosorum ALB*), s. 518.

²¹ *Album studiosorum ALB*, s. 518.

²² Universiteitsbibliotheek Leiden (dalej cyt. UBL), sygn. ASF-10, passim; UBL, sygn. ASF-11, passim.

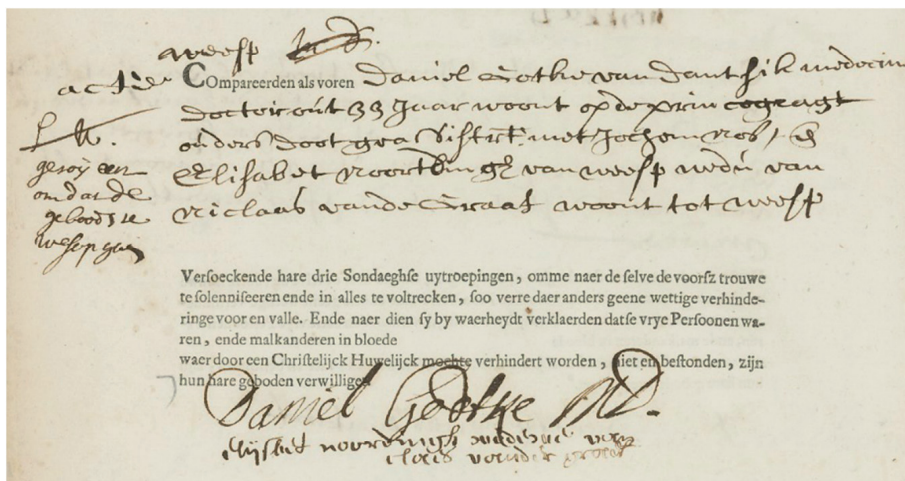
²³ W *alba studiosorum* gimnazjum wpisy uczniów pojawiają się dopiero w późnym wieku XVIII (zob. *Album academicum van het Athenaeum illustre en van de Universiteit van Amsterdam, bevattende de namen der hoogleeraren en leeraren van 1632 tot 1882 en der studenten van 1799 tot 1882*, Amsterdam 1882). Nazwisko Gödtkego zostało natomiast przytoczone w zestawieniu uczniów gimnazjum amsterdamskiego; zob. Dirk VAN MIERT, *Humanism in an Age of Science: The Amsterdam Athenaeum in the Golden Age, 1632–1704*, Leiden 2009, s. 367, 381.

²⁴ *Album studiosorum ALB*, s. 535. Por. także jego wpis w lejdejskich aktach notarialnych z lutego 1667 r. w: Erfgoed Leiden en omstreken, Archief van notaris Arendt Joachimsz, Raven, 1642–1669, part 780 (1667), no. 45.

²⁵ *Album Studiosorum Gelro-Zutphanicae MDCXLVIII–MDCCCXVIII*, ed. Didericus G. VAN EPEN, S-Gravenhagen 1904, s. 25.

²⁶ *Het Album Promotorum van de Academie te Harderwijk*, ed. Otto SCHUTTE, Zutphen 1980, s. 38; *Disputatio medica inauguralis, De Luxatione, quam, Favente Deo Opt. Max. Ex Auctoritate D. Rectoric Magnifici, D. Arnoldi Schoene [...] pro gradu Doctoratus, summisque in*

z Blaesem²⁷; później starał się opuścić Niderlandy i wyjechać do Japonii. Ponieważ stanowisko, o które aplikował, otrzymał jego konkurent Willem Ten Rhijne²⁸, gdańszczanin osiadł na pewien czas w Amsterdamie, gdzie 31 marca 1674 r. ożenił się z wdową po niejakim Nicolaasie van der Graefie²⁹ Elisabethą née Noordingh (il. 1).

Il. 1. Wpis z księgi ślubów z 31 III 1674 r.; źródło: Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam (retroacta van de Burgerlijke Stand), 2.1: Huwelijksintekening van de Kerk, 500, s. 148

Medicina Honoribus & Privilegiis rite solenniter consequendis, sine Praeside ventilandam proponit Daniel Gödtke, Dantiscanus, Ad diem Jovis, qui 23. Martii, st. v. hora locoque solitis, Harderwici 1671. Słynnym absolwentem wydziału medycznego w Harderwijk był Carol Linneusz, który tytuł doktora filozofii i medycyny zdobył w niecały tydzień od immatrykulacji. Zob. Paul L. FARBER, *Finding Order in Nature: The Naturalist Tradition from Linnaeus to E. O. Wilson*, Baltimore–London 2010, s. 7.

²⁷ *Observationes anatomicae selectiones collegii privati Amstelodamensis – Pars altera, Observationum anatomicarum*, Amstelodami 1673. W latach trzydziestych XX w. zostało wydane faksymile tej publikacji: *Observationes anatomicae selectiores Amstelodamensium, 1667–1673*, ed. Francis J. COLE, Reding 1938.

²⁸ J. HENIGER, op.cit., s. 56. Za kandydaturą Gödtkego mógł wstawić się Willem Piso, przyjaciel Ch. Gottwalda i przez długie lata dziekan amsterdamskiego Collegium Medicum. Pozostalymi kandydatami zainteresowanymi zdobyciem stanowiska lekarza szoguna byli, obok Willema Ten Rhijne (promowanego w 1669 r. w Lejdzie; zob. UBL, sygn. ASF-14, s. 131), Pieter Boddens, Samuel Manteau i Adriaan van der Poel. Boddens współpracował wcześniej z Gödtkem w *collegium privatum Amstelodamensis* Blaesa, przedstawiając wcześniej w Amsterdamie pod kierunkiem tego ostatniego dysputę ćwiczeniową *Exercitatio Anatomica de intestinis* w 1663 r.

²⁹ Być może chodzi o doktora filozofii i medycyny, członka rady miejskiej w Goudzie; <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragtersambtenaren/1428-1861/app/personen/4679> [dostęp z 27 X 2019 r.].

Nie wiadomo, jak dokładnie wyglądało kształcenie Gödtkego w Academia Lugduno-Batava. W odróżnieniu od innych gdańskich doktorów filozofii i medycyny, np. Christopha Gottwalda, Christophu Rudenickusa czy Ernsta Gottfrieda Heysego, nie dysponujemy bowiem jego *Personaliami*, które mogłyby naświetlić zakres jego kontaktów osobistych czy charakter zajęć, na które uczęszczał. Na pewno wśród nauczycieli młodzieńca w 1664 r. i pierwszych miesiącach 1665 r. znaleźli się Forentius Schuyt, profesor botaniki, Johannes van Horne, profesor chirurgii i anatomii, Franz de la Boë Sylvius, profesor medycyny praktycznej, oraz Lucas Schacht, lektor medycyny. Już po reimmatrikulacji, począwszy od 1669 r., Gödtke mógł także pobierać w Lejdzie nauki u anatoma Charles'a Drelincourta i jatrochemika Carela Maetsa (Dematiusa), natomiast od roku 1670 – u botanika Arnolda Sijena³⁰. Czy jednak rzeczywiście przebywał wtedy w Lejdzie, kto był jego najważniejszym nauczycielem, czyje wykłady cenił najbardziej, z kim się przyjaźnił i z kim jadał – na te pytania w obliczu braków źródłowych nie sposób odpowiedzieć.

Nie wiemy także, co ostatecznie zadecydowało w kilka miesięcy po pierwszej immatrikulacji na Academia Lugduno-Batava o decyzji przenosin do oddalonego o 40 km Amsterdamu. Najpóźniej we wrześniu 1665 r. Gödtke przebywał bowiem już w stolicy Zjednoczonych Prowincji, mieszkając na stacji u Blaesa, a o tym, że był jednym z ulubionych uczniów swego gospodarza, może świadczyć to, że wpis młodzieńca znalazł się w sztambuchu młodszego brata anatoma, Joana Leonardsza (1639–1672)³¹.

Niewiele starszego od siebie uczonego gdańszczanin poznał zapewne dzięki Gerardowi. Nie dziwi zatem, że w pierwszej połowie września 1665 r. w *album amicorum* amsterdamskiego poety i zarazem prawnika, który interesował się także sztuką medyczną³², przybysz z dalekich Prus Królewskich odwoływał się wprost do potęgi wiecznej przyjaźni, jednej z kardynalnych cnót świata wczesnonowożytnych uczonych i jednocześnie najważniejszych zasad rządzących tym światem³³. Z jednej strony Gödtke cytował fragment *Elegii na śmierć Mecenasu*: „Et decet et certe vivam tibi semper amore nec tibi qui moritur desinit esse tuus”³⁴, z drugiej zaś strony przywoływał jeden z emblematów An-

³⁰ *Album studiosorum ALB*, s. XXVII.

³¹ Chris L. HEESAKKERS, *The Amsterdam Professors and Other Friends of Johannes Blasius: The Album Amicorum of Johannes Blasius, Amsterdam, University Library, Ms. V J 50, Lias, vol. 9: 1982, no. 2, s. 181–232.*

³² D. VAN MIERT, *op.cit.*, s. 92, przyp. 233.

³³ Więcej o przyjaźni w świecie wczesnonowożytnych uczonych jako imperatywie i zarazem cnocie zob. np. Sebastian KÜHN, *Wissen, Arbeit, Freundschaft. Ökonomien und soziale Beziehungen an den Akademien in London, Paris und Berlin um 1700*, Göttingen 2011.

³⁴ Tłum. polskie: „Tak trzeba: dla ciebie, kochany, na pewno żyć będę: / Nie przestaje być twoim, kto umiera twój”. Cyt. za: *Elegia na śmierć Mecenasu*, tł. Mieczysław BROŻEK, Meander.

drei Alciatego, „Amicitia etiam post mortem durans”³⁵, wraz z własnoręcznie narysowanym wielobarwnym ikonem³⁶. Obok wiązu i oplatającej go winorośli na kunsztownej pikturze pojawił się dodatkowy element – kroczący jeleń – będący jednoznaczny odwołaniem do obdarzającego łaską Chrystusa; wszak tylko „Deus gratiam dabit” (il. 2)³⁷. Młodszy z braci Blaes z kolei cztery miesiące później nazwał Gödtkego drogim przyjacielem (*amicus integerrimus*) w wierszu pochwalnym dołączonym do dysputy *exercitii gratia* tego ostatniego, przedstawionej pod kierunkiem starszego z Blaesów³⁸. Ponieważ wpis pamiątkowy gdańszczanina znalazł się wcześniej w sztambuchu prawnika, można założyć, że dedykacja ta nie miała tylko charakteru konwencjonalnego. Joan Leonardz przyjaźnił się bowiem również z innymi wychowankami brata³⁹.

Swojego ucznia wspominał w późniejszych publikacjach i sam Gerard⁴⁰, który najprawdopodobniej wprowadził gdańszczanina – tak jak innych zdolnych podopiecznych – do kręgów naukowych Amsterdamu. O tym, że Gödtke mieszkał u mistrza i z nim jadał, pisał wreszcie w dzienniku swojej *peregrinatio medica* Rudolf Wilhelm Krause (młodszy), późniejszy profesor medycyny

Miesięcznik Poświęcony Kulturze Świata Starożytnego, R. 49: 1994, s. 356. Utwór ten jest przypisywany Wergiliuszowi.

³⁵ O historii tego emblematu zob. więcej na stronie internetowej projektu „Alciato at Glasgow”: <https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/emblem.php?showrel=y&id=A21a160#rel> [dostęp z 27 X 2019 r.].

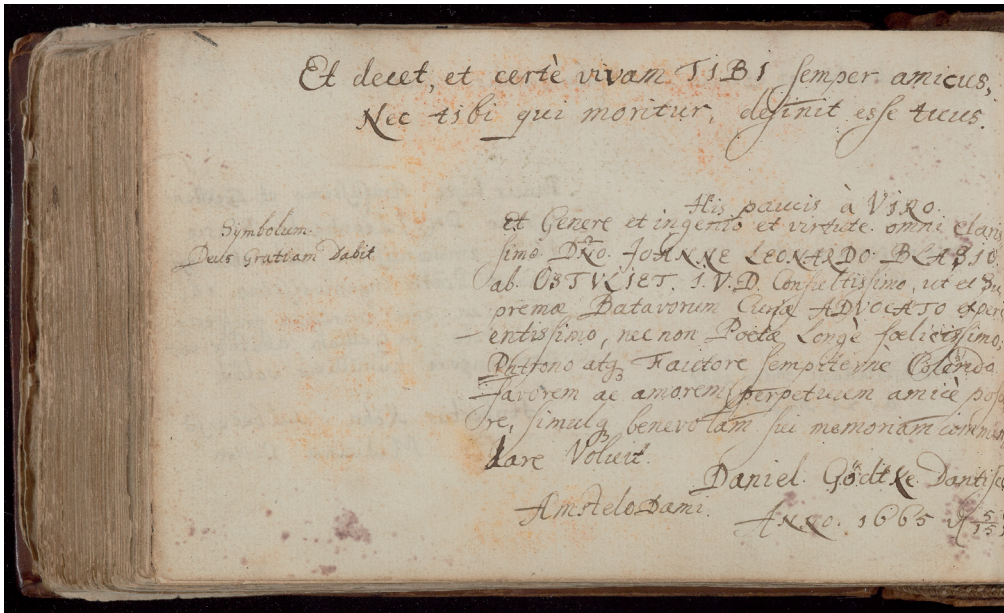
³⁶ Gödtke nie był jedynym uzdolnionym plastycznie studentem medycyny czy naturalistą pochodzącym z Prus Królewskich. Do dziś zachowały się własnoręczne rysunki i/lub ryciny autorstwa takich medyków gdańskich, jak Christoph Gottwald, Johann Philipp Breyne czy Daniel Gottlieb Messerschmidt. Nauka rysunku była fundamentalna dla wczesnonowożytnych przedstawicieli medycyny (zwłaszcza anatomii) i historii naturalnej. W ten sposób można było bowiem zachować ulotne (bo np. rozkładające się, wędnące czy kruszejące) obiekty oraz włączyć ich reprodukcje do obiegu naukowego. Por. Katarzyna PEKACKA-FALKOWSKA, *Johann Philipp Breyne i jego ogrody. Hortus vivus i hortus siccus*, [in:] *Historia – klimat – przyroda. Perspektywa antropocentryczna*, red. Piotr OLIŃSKI, Wojciech PIASEK, Toruń 2018, s. 228.

³⁷ Parafraza biblijnego psalmu (Ps 83,12): „Pan nam użycz swęj łaski i chwały”. Universiteit van Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, Ms. V K 50, s. 220–221; por. Ch. L. HEESAKKERS, op.cit., s. 220.

³⁸ PAN BG, sygn. XIX q 83 f, adl. 1, Joan L. BLASIUS, *Nobili Viro, Danieli Godtke Dantiscono, Amico suo integerrimo*, [in:] *Disputatio anatomica de structura medullae spinalis & inde provenientium Nervorum [...] praeside viro Clarissimo D. Gerardo Leon. Blasio, Medicinae Doctore, & in Illustri Amstelodamensium Athenaeo Professore. Publice habebit Daniel Godtke, Dantisc. Ad diem XXVI, & XXVII Januarii, Horis locoque solitis*, Amstelodami 1666.

³⁹ Zob. pozostałe wpisy uczniów G. Blaesia w sztambuchu Joana wydane przez Ch. L. HEESAKKERS, op.cit., passim.

⁴⁰ Zob. np. Gerard BLAES, *Anatome medullae spinalis, et nervorum inde provenientium*, Amstelodami 1666; idem, *Miscellanea anatomica, hominis, brutorumque variorum, fabricam diversam magnâ parte*, Amstelodami 1673, s. 236.

Il. 2a. Wpis Daniela Gödtkego (1665) w sztambuchu Joana L. Blaesa;
 źródło: Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Ms. V J 50, k. 220

na Uniwersytecie w Jenie⁴¹. Przy tym należy przypomnieć, że Blaes, tak jak inni wykładowcy amsterdamskiej *schola illustris*, chętnie przyjmował pod swój dach licznych uczniów zarówno z kraju, jak i z zagranicy. Wśród goszczonych w jego domu młodzieńców znaleźli się m.in. dwaj wychowankowie Thomasa Bartholina: słynny Duńczyk Niels Stensen oraz o rok starszy od Gödtkego absolwent Atheneum Thorunense, bytowianin Christian Rudenickus⁴².

Kiedy Gödtke przybył do Amsterdamu, miasto to było jednym z licznych przystanków na trasach *peregrinatio medica* młodzieńców pragnących poświęcić swe życie sztuce leczenia. Działo się tak ze względu na aktywnych tam anatomów, jatrochemików, chirurgów, botaników, kolekcjonerów i innych

⁴¹ XXXVII. Extract eines Reise Journals eines gelehrten Medici, [in:] *Nützliche Sammlung Verschiedener Meistens ungedruckter Schrifften, Berichte, Urkunden, Briefe, Bedencken Welche Zu Erläuterung Der Natur und Völker besonders Teutschen Staats- und Lehn-Rechten auch Kirchen-Politischen und gelehrten Historien dienen können*, hrsg. v. Christian G. BUDER, Franckfurt 1735, s. 668; por. Werner FISCHER-DEFOY, *Die Studienreise des nachmaligen Professors Krause (1666–1670)* [cz. 1], *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, Bd. 36: 1910, Nr. 7, s. 324–326, DOI: <https://doi.org/10.1055/s-0028-1142587>; idem, *Die Studienreise des nachmaligen Jenenser Professors Krause (1666–1670)* [cz. 2], *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, Bd. 36: 1910, Nr. 8, s. 371–372, DOI: <https://doi.org/10.1055/s-0028-1142605>.

⁴² D. VAN MIERT, op.cit., s. 118–119, przyp. 11; Thomas BARTHOLIN, *Epistola XLIII: Examen Disputationis Stenonianae de inventione Ductucus salivalis exterioris*, [in:] idem, *Epistolarum medicinalium*, Centuria 3, Hagae Comitum 1711, s. 161–162.

Il. 2b. Wpis Daniela Gödtkego (1665) w sztambuchu Joana L. Blaesa;
 źródło: Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Ms. V J 50, k. 221

curieusi, których można było wizytować, aby konwersować z nimi, kształcić się u nich albo podziwiać ich muzea⁴³. W amsterdamskich szpitalach, teatrze anatomicznym, ogrodach botanicznych, laboratoriach i innych miejscach tworzenia wiedzy o naturze młodzi adepci medycyny mogli pogłębiać swoją znajomość *ars medica* i historii naturalnej. Amsterdam nie stanowił jednak punktu docelowego peregrynantów medycznych, gdyż nie działał tam uniwersytet, na którym można by było przedstawić *disputatio inauguralis*, uzyskując stopień doktora filozofii i medycyny⁴⁴. W mieście funkcjonowało jednakże gimnazjum z działającą od 1660 r. katedrą medycyny oraz równoległa instytucja edukacyjna nakierowana na nauczanie praktyczne, tj. Collegium Chirurgicum Amstelredamense z przyznanym w 1555 r. przywilejem sekcjonowania ciał skazań-

⁴³ Zob. np. Harald COOK, *The Cutting Edge of Revolution? Medicine and Natural History Near the Shores of the North Sea*, [in:] *Renaissance and Revolution: Humanists, Scholars, Craftsmen and Natural Philosophers in Early Modern Europe*, ed. Judith V. FIELD [et al.], Cambridge 1993, s. 51–60; idem, *Matters of Exchange: Commerce, Medicine, and Science in the Dutch Golden Age*, London 2007, s. 133–174.

⁴⁴ Taki stopień można było zdobyć na uniwersytetach w Lejdzie, Groningen, Harderwijk, Franeker i Utrechcie. Zob. H. COOK, *Matters*, s. 145. W Amsterdamie uniwersytet nie mógł rozpocząć działalności, ponieważ w Niderlandach Północnych funkcjonowało ograniczenie dopuszczające aktywność tylko jednego uniwersytetu dla każdej prowincji. Zob. Domenico B. MELI, *Visualizing Disease: The Art and History of Pathological Illustrations*, London 2017, s. 38.

ców (zarówno w celach edukacyjnych, jak i rozrywkowych)⁴⁵. Naukę w kolegium chirurgicznym podejmowali młodzieńcy, którzy chcieli zostać chirurgami cechowymi lub okrętowymi. Ci ostatni po odbyciu służby na statkach Kompanii Wschodnio- i Zachodnioindyjskiej wielokrotnie odbywali regularne studia medyczne, w rezultacie zostając *philosophiae et medicinae doctores*. To samo odnosi się do chirurgów cechowych, którzy chcieli rozszerzyć zakres swoich uprawnień, a tym samym oficjalnie zająć się lecnictwem. Dlatego jednak, że była to niestandardowa droga kształcenia przyszłych lekarzy⁴⁶, musimy powrócić do amsterdamskiego *gymnasium illustre*.

Początkowo program założonego w 1632 r. Amsterdamse Atheneum nie obejmował nauczania medycyny. To rozpoczęło się nieoficjalnie w późnych latach pięćdziesiątych w ramach fakultetu filozoficznego, niemniej już w 1651 r. postulowano – bezskutecznie – zatrudnienie wykładowcy tego przedmiotu. W rezultacie zanim w amsterdamskim gimnazjum powstała katedra medycyny, to uczniowie profesora filozofii Arnolda Senguerda odpowiadali w 55 dysputach z zakresu anatomii i historii naturalnej⁴⁷. Część respondentów z lat 1658–1660 była wychowankami Gerarda Blaesa, który na długo przed powołaniem go na stanowisko profesora w Atheneum kształcił zainteresowanych za opłatą w swojej kamienicy⁴⁸. Przykładowo, jednym z przybyszów z Prus Królewskich, przez cztery miesiące (od kwietnia do lipca 1660 r.) mieszkającym i pobierającym nauki u tego uczonego, który następnie przedstawił

⁴⁵ Daniel DE MOULIN, *A History of Surgery: With Emphasis on the Netherlands*, Dordrecht–Boston–Lancaster 1988, s. 359, przyp. 8; Harm BEUKERS, „Publycque lessen in de faculteyt van de medicina”. *Geneeskunde aan het Athenaeum Illustre in de zeventiende eeuw*, [in:] *Athenaeum Illustre: Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632–1877*, ed. Eco O. G. HAITSMA MULIER [et al.], Amsterdam 1997, s. 322; H. COOK, *Matters*, s. 112.

⁴⁶ Zob. więcej Luuc KOIJMANS, *Death Defied: The Anatomy Lessons of Frederik Ruysch*, trans. Diane WEBB, Leiden–Boston 2011.

⁴⁷ W rekopisimennym spisie *Arnoldi Senguerdii, Philosophiae Doctoris Ac Professoris Primarii Athenaeum Amstelodamense, Plus Guam Nonaginta Disputationib. Celeberrim.* uwzględniono łącznie 93 rozprawy. Rozprawa wspomnianego Ch. Rudnicka została wymieniona pod numerem 50, a N. Stensena pod numerem 35. Zob. Gustav SCHERZ, *Stensen's First Dissertation*, *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, vol. 15: 1960, no. 3, s. 251, il. 3. Więcej o nauczaniu medycyny w amsterdamskim gimnazjum przed 1660 r. zob. H. BEUKERS, op.cit., s. 317–319.

⁴⁸ Dirk VAN MIERT, *The Long Life of the Humanist Tradition: The Amsterdam Athenaeum Illustre in the Golden Age*, *History of Universities*, vol. 21: 2006, no. 2, s. 44; idem, *Humanism*, s. 91–92; *Dedicatio*, [in:] *Arnoldi Senguerdii Osteologia corporis humani*, Amstelodami 1662, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11269782-5> [dostęp z 27 X 2019 r.], [brak paginacji]: „Ante annos aliquot studiosi quidam, tunc temporis discipuli Viri Clarissimi G. Gerardi Blasii, Medicinae in Illustri nostro Gymnasio / professoris celeberrimi, Collegae conjunctissimi, jam plerique gradu Academico ornate, communicatio cum praeceptore suo consilio, rogarunt, ipsis concederem, sub meo praesidio, publice disputando se exercere in iis quae corporis nostri constitutionem spectant”. Wśród uczniów Blaesa można było znaleźć wyznawców różnych religii: kalwinistów, luteranów, żydów itd., pochodzących z różnych części Europy.

dysputę *exercitii gratia* pod Senguerdem, był wspomniany Christian Rudenicus. Dwudziestojednoletni przybysz z Bytowa, absolwent gimnazjum akademickiego w Toruniu i późniejszy lekarz gdański⁴⁹, 9 lipca 1660 r. prezentował w amsterdamskiej *schola illustris* dysputę ćwiczeniową *Miscellanea physica*, dedykując ją swemu *hospes*⁵⁰. Dzień wcześniej w innej dyspucie *exercitii gratia*, również zadedykowanej Blaesowi, wziął z kolei udział przyjaciel Rudenicusa Niels Stensen⁵¹. Niebawem obaj mężczyźni mieli przenieść się do Lejdy, aby tam kontynuować studia medyczne pod kierunkiem Sylwiusa i van Horne’a⁵². Wtedy także rozpoczął się ostry spór Stensena z Blaesem o pierwszeństwo pewnego odkrycia poczynionego w domu profesora, ale o tym dalej.

Gerard Blaes, urodzony w Amsterdamie absolwent Uniwersytetu w Lejdzie oraz dawny uczeń Bartholina, przygotowywał się do objęcia stanowiska profesora w amsterdamskim gimnazjum akademickim przez kilka lat, nie tylko prowadząc nauczanie prywatne w kamienicy nad kanałem Verversgracht, lecz także opracowując przekłady prac uznanych uczonych⁵³. Na stanowisko profesora nadzwyczajnego medycyny został powołany jesienią 1660 r. W tym samym roku mianowano go również jednym z ordynaryjnych lekarzy miejskich. W październiku, w trakcie swojego ingresu, wygłosił mowę inauguracyjną dedykowaną włodarzom miasta i kuratorom gimnazjum, wskazując m.in. na przemiany zachodzące w obrębie instrumentarium naukowego oraz na najważniejsze miejsca tworzenia wiedzy o naturze, takie jak biblioteki, teatry anatomiczne, ogrody botaniczne, szpitale, laboratoria apteczne

⁴⁹ *Vitae medicorum*, s. 114–115.

⁵⁰ Jedyne zachowane egzemplarze dysputy ćwiczeniowej Christiana Rudnicjusia pt. *Miscellanea Physica* przedstawionej pod G. Blaesem w 1669 r. i wydanej w oficynie Johanna Ravesteina znajduje się w zbiorach Library Company of Philadelphia, sygn. Log 1216.Q.44 (reprodukcja starodruku została zamówiona dzięki wsparciu Zakładu Historii i Filozofii Nauk Medycznych Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego). Por. G. SCHERZ, op.cit., il. 3.

⁵¹ Steno zadedykował treść dysputy obu nauczycielom, jednak to Blaes określił mianem przewodnika i zarazem gospodarza („illi Praesidi, Huic Hospitii, Utroque Praeceptoribus suis”). G. SCHERZ, op.cit., il. 6.

⁵² PAN BG, sygn. Oe 134, in 8°, adl. 14, Salomon MOELLER, *Arzt über alle Ärzte, Der keinen, Ihm vertrauenden Krancken, Jemahls verderben lassen. Das ist, Gottes Gnade, Treue und Freundigkeit, Wie dieselbe aus den Ersten 5. Versickeln des 103. Psalms. Bey Volck-reicher Leich-Bestattung, Des Edlen Hoch- und Wolerfaren, Hoch und Wohlgelahrten Herren, Herrn D. Christian Rudenicks, Med. Doct. und Hoehberuehmten Practici, Als derselbe, Anno 1676. Den 23. Feb. Zu herzlicher Betruednis Der Lieben Seinigen*, Danzig 1676, s. 44. Więcej o promocjach doktorskich z medycyny dawnych wychowanków Blaes’a zob. H. BEUKERS, op.cit., s. 329, tab. 2.

⁵³ Domenico B. MELI, *Gerardus Blasius and the Illustrated Amsterdam Observationes from Nicolaas Tulp to Frederik Ruysch*, [in:] *Professors, Physicians and Practices in the History of Medicine: Essays in Honor of Nancy Siraisi*, ed. Gideon MANNING, Cynthia KLESTINEC, Cham 2017, s. 291–292.

Il. 3. Frontysepis *Medicina generalis* (1661);

źródło: Gerard BLAES, *Medicina generalis nova accurataque methodo fundamenta exhibens*, Amstelodami 1661

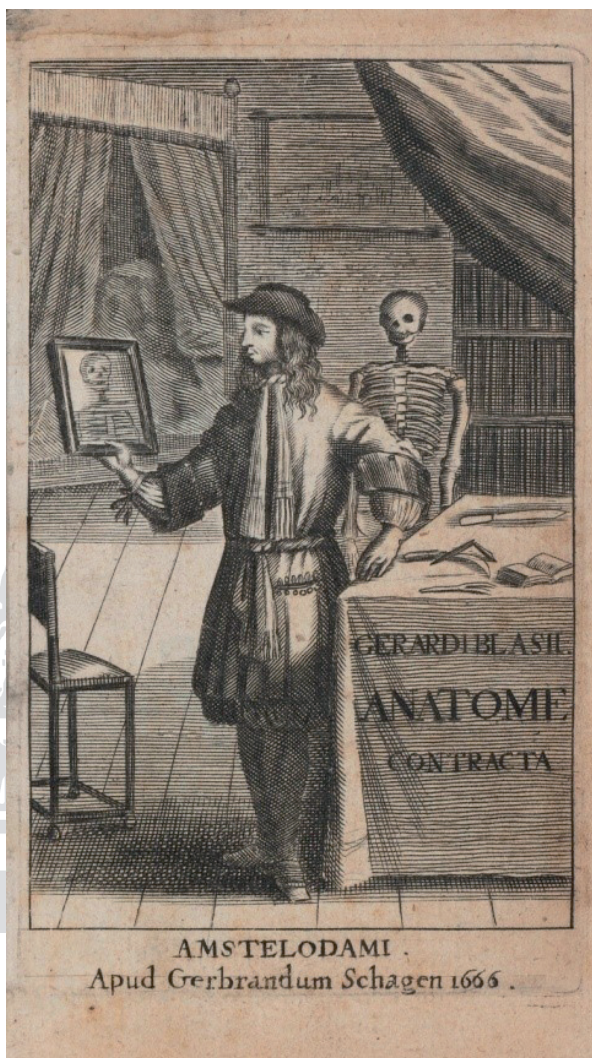
go *collegium domesticum* mieli 17 lat lub więcej. Książka, z której pochodzi frontysepis, była edycją 12 dysput *exercitii gratia* czterech spośród prywatnych uczniów Blaesa z lat 1661–1665.

Najważniejsze informacje:

Blaes nauczający swoich uczniów w trakcie *collegium privatum* w swoim domu w pokoju studyjnym/bibliotece. Na stole obok otwartej księgi i kałamarza widać narzędzia sekcyjne, takie jak skalpel i *cultellus* oraz bliżej nieokreśloną niewielką strukturę anatomiczną poddawaną badaniu przez uczniów. Jeden z chłopców czyta księgę, pozostali – w tym student ze skalpelem w uniesionej dłoni – spoglądają w stronę nauczającego mistrza. Na ścianie wisi lustro, symbol samopoznania (sokratejskiego *nosce te ipsum*), jeden z najważniejszych elementów niderlandzkiej ikonografii anatomicznej XVII wieku. Skalpel i kałamarz na zakrytym grubą tkaniną stole wyobrażają połączenie praktyki z teorią. Obserwatora może dziwić wiek studentów przedstawionych na rycinie. Słuchaczy wyobrażono jako chłopców, aby ukazać ich niedojrzałość, w rzeczywistości jednak uczestnicy Blaesowskiego

Najważniejsze informacje: Student w swoim pokoju, najprawdopodobniej na stacji u profesora (w tle ukazano bowiem bogatą bibliotekę), spogląda w lustro, w którym na odbiciu widzi szkielet. Wypreparowany szkielet stoi również za plecami młodzieńca, stanowiąc niejako powtórzenie jego sylwetki. Jest to połączenie umoralniających motywów waniatycznych z obowiązkiem samopoznania. Na stole leżą otwarta książka (in 8°, co świadczy, że jest to tanie wydawnictwo użytkowe) i rozmaite narzędzia sekcyjne (*serra bisecalis*, *cultellus*, skalpel, *lanceola*). Blaes swoją pracę zadedykował profesorom fakultetów medycznych Uniwersytetu Lejdejskiego (Sylviusowi i Schuylovi) i Utrechckiego (Hendrikowi de Roy i Isbrandowi Diemerbroekowi) oraz prelektorowi amsterdamskiego Kolegium Chirurgów Joannowi Deymanowi. Miała być to pomoc dydaktyczna.

Rycina uczy również, że życie przyszłego anatoma będzie toczyć się na kilku płaszczyznach: w przestrzeni prywatnej (łóże), publicznej (pejzaż na ścianie), badawczej (stół z pomocami naukowymi i instrumentarium anatomicznym) oraz w *respublica eruditorum* (biblioteka). Przypomina także, że mężczyznę przeżyją wyłącznie jego dzieła, a ten płodząc, pracując i oddając się innym aktywnościom, powinien zawsze pamiętać o czyhającej za jego plecami śmierci, gdyż rodząc się, umieramy.

Il. 4. Frontysepis *Anatome contracta* (1666);
 źródło: Gerard BLAES, *Anatome contracta, in gratiam
 discipulorum conscripta, & edita*, Amstelodami 1666

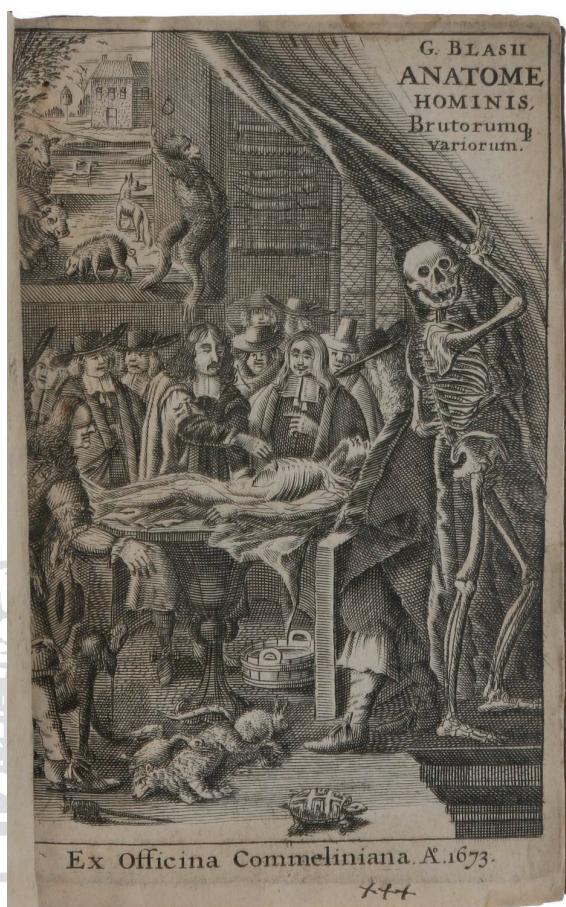

Il. 5. Frontysepis *Anatome Animalium* (1681);
 źródło: Gerard BLAES, *Anatome animalium, terrestrium variorum, volatiliū, aquatiliū, serpentum, insectorum, ovorumque, structuram naturalem*, Amstelodami 1681

plodność. Sęp trzymany na przez Naturę na prawym boku występuje tu jako pierwotny egipski symbol matki(-natury). Kogut wylaniający się zza sukni Nauki to zwierzę ofiarne Eskulapa, boga medycyny, traktowanej jako *ars & scientia*. Na pierwszym planie u dołu dwa putta (w ikonografii anatomicznej utożsamiane zazwyczaj z uczniami-studentami) prowadzące badania sekcyjne. Po lewej stronie putto otwierające skalpelem z widocznym na ostrzu merkiem wytwórcy jamę brzuszną zajęczaka. Po prawej stronie putto z przenośnym blatem sekcyjnym, skalpelem i rysikiem/wskaźnikiem badające wybrane organy wewnętrzne zwierzęcia (m.in. tchawicę i oskrzela). Właśnie w taki sposób mogli prowadzić badania zootomiczne uczniowie Blasiusa podczas jego *collegium domesticum*.

Najważniejsze informacje: Welon / zasłona Izydy zdejmowany z oblicza Natury (Diana z Efezu jako jej alegoria) przez Naukę. Płomień z lampki oliwnej na głowie Nauki trzymającej w dłoniach skalpel i szkło powiększające / mikroskop symbolizuje pragnienie wiedzy. Na tułowiu Natury widnieją – niczym czakry – symbole planetarne (od góry: Saturn, Słońce, Mars, Słońce, Wenus, Merkury, Księżyc); powyżej znaku słońca umieszczono planety męskie, poniżej – kobiece i neutralne; symbol Księżycyca na zaokrąglonym podbrzuszu Natury ukazuje jej

Najważniejsze informacje: Na rycinie ukazano otoczonego widzami w różnym wieku anatoma, być może G. Blaesa, który przeprowadza sekcję publiczną. Na stole sekcyjnym, o którego blat opiera się medyk, leży *écorché*; za chwilę uczyony dokona kolejnego cięcia, aby zademonstrować obserwatorem kreskę. Jeden z nich, stojący po lewej stronie, ma zasłonięte opaską oczy, co jest jednocześnie symbolem niewiedzy oraz pragnienia poznania tajemnic ciała i życia. Poniżej stołu oraz za oknem widnieją zwierzęta – zarówno gospodarskie (owca, kaczka, prosię itp.), jak i dzikie (żółw, cyweta, zajęczak itd.) – których użyto i które zostaną użyte podczas pokazów zootomicznych towarzyszących sekcji głównej. Na ścianie widać wiszące narzędzia sekcyjne, m.in. strzykawkę i piłki chirurgiczne. Te i inne instrumenty anatomiczno-chirurgiczne można było znaleźć we wszystkich teatrach anatomicznych – zarówno prywatnych, jak i publicznych – w ramach ich podstawowego wyposażenia. Blaesowi oficjalnie zezwolono na wykonywanie sekcji publicznych w kostnicy Binne-gasthuis dopiero w późnych latach sześćdziesiątych XVII w., kiedy uzyskał pozwolenie prowadzenia w tej instytucji zajęć klinicznych dla uczniów gimnazjum. Narracyjnym świadectwem sekcji, które Blaes przeprowadzał, są m.in. obserwacje z *Annotata practica* dołączone do pracy, z której pochodzi prezentowany frontyspis, oraz te, które opublikowano w *Observationes medicae rariores* z 1677 r. Ostatnia z wymienionych książek jest także dowodem jego współpracy z amsterdamskimi chirurgami, litotomistami oraz tamtejszymi lekarzami z Collegium Medicum.

Il. 6. Frontyspis *Miscellanea anatomica* (1673);
 źródło: Gerard BLAES, *Miscellanea anatomica, hominis,
 brutorumque variorum, fabricam diversam magnâ parte,*
 Amstelodami 1673

(wraz z powstającymi tam farmakopeami) itp.⁵⁴ Złożył także jednoznaczną deklarację odnośnie do drogi nauczania, którą obierał: niczym Sokrates pragnął być towarzyszem swoich uczniów w ich drodze do wiedzy o świecie natury⁵⁵.

Minąć musiało jednak kolejnych sześć lat, zanim medyk otrzymał profesurę zwyczajną, co wynikało z zatargów z amsterdamskim Collegium Chirurgicum, zazdrośnie strzegącym wyłącznego prawa do przeprowadzania anatomicznych demonstracji publicznych. I tak, dopiero w 1666 r., po śmierci Johanna Deymana, sukcesora Nicolaasa Tulpa, *praelector anatomiae* wspomnianego kolegium, Blaes mógł wprowadzić w amsterdamskim gimnazjum pełny program nauczania medycyny. Niebawem za przykładem Lejdy i Utrechtu zinstytucjonalizował w Binnegasthuis nauczanie kliniczne⁵⁶. Organizował także regularne lekcje botaniczne w przyszpitalnym ogrodzie, uczył anatomii (il. 6) i chymistrii, w międzyczasie opracowując coraz to nowe edycje oraz przekłady dzieł innych lekarzy oraz historyków naturalnych. Wydawał także prace swoich kolegów służące celom propedeutycznym, prace dokumentujące własne badania i kompilacje badań cudzych oraz liczne dysputy uczniowskie, które poprowadził jako *praeses*⁵⁷. Jednocześnie obok wielkiego zaangażowania w nauczanie publiczne medyk *gros* czasu przez wszystkie te lata poświęcał nauczaniu domowemu.

Tak jak w innych ośrodkach naukowych Europy również w siedemnastowiecznym Amsterdamie uzupełnieniem nauczania formalnego były tzw. kolegia prywatne (*collegium privatum*)⁵⁸. W ramach owych nieformalnych grup kształceniowych, jak ustalił Dirk van Miert, bezpośrednie nauki u amsterdamskiego nauczyciela pobierało zazwyczaj od sześciu do dziesięciu studentów.

⁵⁴ G. L. Blasii M.D. *Oratio inauguralis De iis quae homo naturae, quae arti debeat, recitata in Illustri Amstelodamensium Athenaeo v. oct. Anno [1660] cum medicinae Professionem ordiretur*, Amstelodami 1660, s. 6, 16.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 17: „Adeste nunc Juvenes Ornatissimi, et Medicinam ultra sese vobis offerentem capessite, oblatae oportunitati nolite quaeso deesse, attendite lectiones nostras, et que a nobis in hoc studii genere proferuntur, vobis commendata habet. Me quod spectat, labores, officia mea, fidem candoremque, quam possum cumulatissime vobis offero. Nunquam sese offeret occasio, qua in Anatomicis, Pharmaceuticis, Chymicis, aliisque Medicinae partibus, publicae, privatumque, vobis inservire non allaborabo. Vos praeunte sequimini, et ut ego me in docendo sedulum fidelemque praestitero, sic vos in discendo attentos studiososque esse omni studio declarate”.

⁵⁶ D. VAN MIERT, *Humanism*, s. 164; H. COOK, *Matters*, s. 146, 149; H. BEUKERS, *op.cit.*, s. 325.

⁵⁷ Pod bezpośrednim kierunkiem Blaesa uczniowie amsterdamskiej *doorluchtige school* przedstawili ponad 20 dysput ćwiczeniowych z medycyny. Zob. D. VAN MIERT, *Humanism*, s. 92–93; H. BEUKERS, *op.cit.*, s. 328.

⁵⁸ Więcej o wczesnonowożytnym rozróżnieniu na trzy typy kolegiów – publiczne, prywatne i indywidualne – oraz ich zaletach i wadach zob. np. Kluge *Conduite eines künftigen Gelehrten und insonderheit Rechtsgelehrten, oder: Vernünftige Manier, sowohl andere Disciplinen, als fürnemlich die rechte auf Universitäten zu studieren, worinn gezeiget wird, sowohl was, als wie viel, und wie man studieren soll etc.*, Franckfurt–Leipzig 1715, s. 56–57.

W ramach bezpośredniej interakcji podczas spotkań prowadzonych w języku łacińskim w domu profesora ten mógł zwrócić uwagę na każdego ze swych podopiecznych, co nie było możliwe podczas gimnazjalnych lekcji publicznych, a także dostosować poziom nauczania do zdolności poznawczych każdego z uczniów⁵⁹. Słuchacze kolegów prywatnych wielokrotnie zamieszkiwali u swego tutora (acz nie stanowiło to reguły), w ten sposób zawiązując z nim bliższą znajomość i stając się jego „domownikami”⁶⁰. Kolegia prywatne były zawsze odpłatne, bez względu na to, czy uczniowie mieszkali na stacji u mistrza, czy w innym miejscu i przychodzili doń tylko na nauki⁶¹.

Blaes prowadził *collegium privatum* od co najmniej 1658 r. Wśród jego najśłynniejszych uczniów uczęszczających na tego typu spotkania znaleźli się Jan Swammerdam oraz wspomniany Niels Stensen⁶². Z ostatnim z nich mistrz wszedł w ostry konflikt odnośnie do pierwszeństwa odkrycia przewodu wyprowadzającego ślinianki przyusznej, nazywanego dziś przewodem Stenona, acz jeszcze w XVIII w. w licznych publikacjach to Blaesowi przyznawano pierwszeństwo odkrycia *ductus parotideus*. Także Krause młodszy w XVII w. twierdził, że to Blaes odkrył ów przewód, a następnie odkrycie zostało niesprawiedliwie przypisane samemu sobie przez jego ucznia⁶³. Konflikt między mistrzem a dawnym studentem narastał w kolejnych latach, angażując po obu stronach coraz to nowe osoby zarówno w kraju, jak i za granicą. Po publika-

⁵⁹ D. VAN MIERT, *Humanism*, s. 121.

⁶⁰ Przykładowo u Vossiusa mieszkali m.in. pochodzący z Korony kalwiniści: synowie Feliksa Słupeckiego i dzieci Andrzeja Reja herbu Oksza z Nagłowic. Zob. *ibid.*, s. 126–127, przyp. 49; *“For My Worthy Freund Mr Franciscus Junius”: An Edition of the Correspondence of Francis Junius F. F. (1591–1677)*, ed. Sophie VAN ROMBURGH, Leiden 2003, s. 463–465.

⁶¹ D. VAN MIERT, *Humanism*, s. 139.

⁶² Równoległe biografie Swammerdama i Stensena zob. np. Luuc KOOIJMANS, *Niebezpieczna wiedza. Wizje i lęki w czasach Jana Swammerdama*, tł. Robert PICEK, Warszawa 2010. Tam także o pobycie Stensena w Amsterdamie; zob. *ibid.*, s. 15–23.

⁶³ XXXVII. *Extract eines Reise Journals*, s. 666–667: „Nachdem ich nun in Amsterdam den Herrn Doctorem Gerhardum (Leonhardi scilicet filium) Blasium sehr in informando und Anatomicis hatte ruehmen hoeren, auch dass Herr D. Schwammerdam und Steno ihre Wissenschaft in Anatomicis meistentheils aus des D. Blasii treuer unterweisung erlernt haetten, reisete ich wieder dahin. Es wurde daselbst bestaendig und ausdruecklich gesagt, D. Blasius haette die ductus salivales zuerst im Collegio Anatomico seinen Zuhoerern, darunter auch Steno war, gewiesen: worauf dieser, als Er vernommen, dass der Herr D. von Horne in Leiden eine Anatomie vor haette, in aller Eil nach Leiden gefahren, in die demonstration gegangen, in einem Kalbskopf die ductus Salivales gesucht, und mit einem stylo, den Er drein gethan, dem Herrn von Horne, als Er Caput demonstriret, praesentiret und gewiesen, und weil Steno nicht gesagt hatte, dass D. Blasius Ihm solche gewiesen und erfunden, haette D. von Horne laug gegen die umstehenden Zuhoerer gesagt: En ductum Stenonianum; dahero auch nachmahls, obgleich saelschlich, Steno fuer dem Erfinder des ductus Salivalis, in fraudem S. Blasii waere gethan worden”.

cji przez Blaesa w 1661 r. *Medicina generalis* (il. 1)⁶⁴ po stronie Stensena stanął m.in. brat amsterdamskiego profesora Joan Leonardsz, który jednak w przyszłości miał żałować swojej decyzji. Z całą pewnością od dawnego mistrza zdystansował się wówczas jego były uczeń Rudenickus, który w autobiografii z kolei napisał: „Von Copenhagen bin ich nach Amsterdam gereiset, Und mich bey **einem** Medico und Chymico im Hause auffgehalten” [wyróżnienie – K.P.-F.]⁶⁵, ani nie podając imienia i nazwiska owego chymika i medyka, ani nie wskazując na nauki, które u niego pobierał. Wspominał natomiast z wdzięcznością innego niderlandzkiego profesora, Franza de la Boë Sylviusa, opiekuna swojej dysputy doktorskiej, który wspierał własnym autorytetem stanowisko Stensena, nauczyciela „von welchem Ich, mehr als Vaeterlich, tractiret. Der auch so viel bey mir gethan, dass Ich nechst Gott, Ihme den Meisten Theil, meiner Geringer Wissenschaft in Re Medica, zu dancken gehabt”⁶⁶, acz trzeba pamiętać, że prowadzone przez Rudenickusa w przyszłości badania zootomiczne znacznie więcej zawdzięczały instrukcjom amsterdamszczyka⁶⁷. Rudenickus był także jednym z najważniejszych świadków Duńczyka, którzy „testimonio probare licet”, że to właśnie on jako pierwszy wskazał na istnienie nieznaney dotąd struktury anatomicznej⁶⁸.

Tak czy inaczej, *ductus parotideus* został odkryty przez Stensena będącego jednym z uczestników kolektywnych badań zootomicznych prowadzonych w ramach *collegium domesticum* w kamienicy Blaesa⁶⁹, można tu więc mówić

⁶⁴ W publikacji *Medicina generalis, nova accurataque methodo fundamenta exhibens*, Amstelodami 1661, s. 64 (Cap. XIII: *De Saliva*) i w przedmowie Blaes wskazuje siebie jako odkrywcę przewodu.

⁶⁵ S. MOLLER, op.cit., s. 44. Co interesujące, w życiu Rudenickusa ujętym w *Vitae medicorum Gedanensium* L. von Hammena i V. Schlieffa wyraz „pewien” został zastąpiony złożeniem „pewien słynny”, niemniej i tu nie podano personaliów nauczyciela: „Amstelodami convictu celebris cujusdam Medici ac Chymici usus est”. Zob. *Vitae medicorum*, s. 114.

⁶⁶ S. MOLLER, op.cit., s. 44. Rudenickus dysputę doktorską *Peripneumonici Historiam & Curam proponens* przygotowaną pod kierunkiem Sylviusa przedstawił publicznie 11 IX 1661 r. Natomiast 23 lipca zdał egzamin dopuszczający, interpretując aforyzmy ósmy i dziewiąty z piątej *Księgi Aforyzmów* Hipokratesa. Zob. UBL, sygn. ASF-414, s. 49–50.

⁶⁷ *Descriptio anatomica Leporis, ex. Actis Hafniensibus Thom. Bartholini*, [in:] Michael B. VALENTINI, *Amphitheatrum Zootomicum Tabulis Aeneis Quamplurimis Exhibens Historiam Animalium Anatomicam è Miscellaneis S.R.I. Academiae Naturae Curiosorum, Diariis Societatum Scientiarum Regiarum, Parisiensis, Anglicae & Prvssiaca, Actis Hafniensibus & Lipsiensibus, Zootomiis Anatomicorum celeberrimorum aliisque scriptis rarioribus Collectam: Accedit Methodus Secandi Cadav. Humana [...] ut & Ars Dealbandi Ossa Pro Sceletopœia, cum Osteologia, Tabulis*, Francofurti ad Moenum 1720, s. 142.

⁶⁸ *Nicolai Stenonis Opera philosophica*, vol. 1, ed. Wilhelm MAAR, Copenhagen 1910, s. 62.

⁶⁹ Frank SOBIECH, *Ethos, Bioethics, and Sexual Ethics in Work and Reception of the Anatomist Niels Stensen (1638–1686): Circulation of Love*, Cham 2016, s. 148, 151; *Nicolaus Steno: Biography and Original Papers of 17th Century Scientist*, ed. Troels KARDEL, Paul MAQUER, Cham 2013, s. 64–65.

w pewnym sensie także o odkryciu dokonanym przez podmiot zbiorowy. Nie dziwi zatem, że kolejne obserwacje prowadzone w trakcie demonstracji zootomicznych podczas spotkań Blaesowskiego *collegium privatum* były publikowane jako dzieła wspólne profesora i uczestników kolegium – bez względu na to, czy byli to studenci, czy doktorzy⁷⁰. W ten sposób, jak można zakładać, Blaes chciał uniknąć nowych sporów o autorstwo czy pierwszeństwo danej *observatio*, a tym samym utrzymać swoją reputację jako uczonego oraz pedagoga⁷¹. Fakt ten będzie istotny dla naszej dalszej narracji, teraz wróćmy jednak do Gödtkego i do jego codzienności w Amsterdamie w trakcie pierwszego tam pobytu.

Nie wiadomo, czy Gödtke podczas długich miesięcy spędzonych w stolicy Zjednoczonych Prowincji pobierał nauki w tamtejszym kolegium chirurgicznym. Na podstawie analizy treści jego dysputy inauguracyjnej nie można wykluczyć, że kształcił się równolegle w zakresie chirurgii, ponieważ „chirurgia est perfectissima Medicinae pars”⁷². Z pewnością gdańszczanin uczył się natomiast na prywatne i publiczne lekcje prowadzone przez Blaesę. O tym, jak z grubsza wyglądała nauka w domu mistrza, pisał Krause młodszy, który w 1666 r. mieszkał – razem z gdańszczaninem i dwoma innymi uczniami – w domu profesora oraz był słuchaczem jego *collegium domesticum*. Krause podjął naukę w Amsterdamie zafascynowany, tak jak inni przybysze z zagranicy, reputacją mistrza: „Po kilku dniach pobytu w Amsterdamie, odwiedziłem [...] pana Gerarda Blasiusa, doktora medycyny, profesora publicznego i lekarza ordynaryjnego, który został wybrany przez władze miejskie na lekarza jednej z [tamtejszych] dzielnic. A że ów Blasius był bardzo sławnym i ciekawym medykiem, ponadto przez cały rok prowadził codzienne anatomie żywych zwierząt i psów, do tego kolegia medyczne, praktyczne i chemiczne, a nadto był bardzo uprzejmym, przyjaznym oraz dobrym człekiem, poprosiłem go, aby przyjął mnie pod swój dach i do swego stołu, co z chęcią uczynił; i zakwaterował mnie w izbie nad jego pokojem, w której to izbie byli mieszkali [Nicolaus] Steno i [Jan] Schwammerdam; z tej to przyczyny nakazałem przewieźć z Lejdy do Amsterdamu moje rzeczy, wprowadziłem się do obiecanej mi pokoju, zasiad[a]łem też do stołu [mistrza], przy którym nie gościł nikogo

⁷⁰ Przykładowo Gerard BLAES, *Anatome animalium, terrestrium variorum, volatiliū, aquatiliū, serpentium, insectorum, ovorumque, structuram naturalem*, Amstelodami 1681, s. 94.

⁷¹ L. KOIJMANS, *Death Defied*, s. 130–134. Mimo to wielu uważało Blaesę za kogoś, kto nie jest w stanie prowadzić własnych oryginalnych badań i, jak obrazowo wyraził się jeden z jego krytyków, „tuczy się kosztem innych”.

⁷² *Corollaria (I)*, [in:] *Disputatio medica inauguralis, De Luxatione, quam, Favente Deo Opt. Max. Ex Auctoritate D. Rectoric Magnifici, D. Arnoldi Schoene [...] pro gradu Doctoratus, summissque in Medicina Honoribus & Privilegiis rite solenniter consequendis, sine Praeside ventilandam proponit Daniel Gödtke, Dantiscanus, Ad diem Jovis, qui 23. Martii, st. v. hora locoque solitis, Hardervici 1671, [brak paginacji].*

więcej prócz [mnie oraz trzech innych] studentów medycyny: Daniela Gödtkego, gdańszczanina, Johanna Willhelma Dillenburgena⁷³, amsterdamczyka, i pewnego Anglika o nazwisku Barker⁷⁴.

Krause opisywał dokładnie także różnorodne formy kształcenia u anatoma, wskazując na zakres i charakter pobieranych nauk: „Co tydzień, niemal codziennie [Blaes] prowadził kolegia anatomiczne, na które uczęszczało dwunastu studentów, głównie Holendrów, za co każdy z nich płacił mu rocznie 100 guldenów holenderskich i w zamian za to mógł brać udział we wszystkich kolegiach *Institutionum [Medicarum]*⁷⁵, *de Methodo medendi*⁷⁶, *practica*⁷⁷, *chymica*⁷⁸ i *anatomica*, a kiedy [mistrz] chciał coś zademonstrować w ramach [kolegiów] *anatomicznych*, to jeden z [pomienionych] uczniów, a dokładniej [kolejno] jeden po drugim, miał dostarczyć [mu] żywe zwierzę, które można było kupić codziennie za niewielką kwotę na Nowym Rynku; w ten właśnie sposób [trafiały do nas] wszelkiej maści psy, stare i młode, także szczenne, również koty domowe (*Ciperkatzen*)⁷⁹, które chłopci chowali w workach trzymanyh w ramionach i uchylając rąbka worka pozwalali dojrzeć okazałe dorosłe zwierzęta, także wszelkiego rodzaju gołębie oraz papugi, które sprzedawali chłopcy szyperscy i które były bardzo młode itp. itd. Sztukę mogliśmy kupić za 2, 3, 4 [lub] 6 sztuwerów, i mieszkając w domu [Blaesa] mieliśmy [także] ten przywilej, że gdy [mistrz] przeprowadził na [danym] zwierzęciu demonstrację, gdyż

⁷³ Blaes wymienił go w przedmowie do *Institutionum medicarum compendium*. Ten z kolei przygotował zamykający książkę epigram zadedykowany „in studio Medico, Praeceptoris suo unico, optimeque merenti”. Zob. Gerard BLAES, *Institutionum medicarum compendium, Disputationibus XII in Amstel. Athenaeo publice ventilatis, absolutum*, Amstelodami 1667, s. 148.

⁷⁴ XXXVII. *Extract eines Reise Journals*, s. 668. Fragmenty źródła przetłumaczono na język polski w: Katarzyna PĘKACKA-FALKOWSKA, *O tym, jak pewien zdolny gdańszczanin uczył się medycyny w Amsterdamie pod okiem Gerarda Blaesa*, https://www.wilanow-palac.pl/o_tym_jak_pewien_zdolny_gdanzszczanin_uczyl_sie_medycyny_w_amsterdamie_pod_okiem_gerarda_blaesa.html [dostęp z 30 XII 2019 r.].

⁷⁵ Kolegium z zakresu teorii medycyny.

⁷⁶ Kolegium z zakresu doboru właściwych metod terapeutycznych.

⁷⁷ Kolegium z zakresu praktyki medycyny, odbywające się w szpitalach, przytułkach i domach osób chorych podczas ich odwiedzin przez Blaesa.

⁷⁸ Kolegium z zakresu chemiatrii. Należy pamiętać, że w Amsterdamie działał m.in. Johann Rudolph Glauber, jeden z najważniejszych chymistrzów XVII w. Od 1655 r. (lub wcześniej) w domu przy Keizersgracht prowadził cztery laboratoria, w których pracowało co najmniej sześć osób. W późniejszych latach lokalizacja laboratoriów ulegała zmianom.

⁷⁹ Niekoniecznie musiały być to jednak szare koty z czarnymi pręgami i plamkami, zwane potocznie kotami cypryjskimi. Zob. Johann Ch. ADELUNG, *Auszug aus dem grammatisch-kritischen Wörterbuche der hochdeutschen Mundart*, Bd. 1, Leipzig 1793, kol. 1064. Być może w osiemnastowiecznej edycji rękopisu popełniono literówkę i chodziło o *Zivetkatze*. Te bowiem Blaes zanatomizował w ramach Collegium Anatomicum m.in. w 1665 r. Zob. G. BLAES, *Anatome animalium terrestrium variorum*, s. 74.

zazwyczaj nie robił dwóch pokazów raz jednej, raz drugiej części [ciała bestyi] (*demonstrationes nunc huius, nunc illius partis*), dostawaliśmy takie truchło do anatomizowania, i kontynuowaliśmy badanie trzewi, przewodów, arterii, żył i naczyń limfatycznych. Mogliśmy także cieszyć się tym [przywilejem], z którego nie dało się nie skorzystać, gdyż pokój studyjny [Blaesa] znajdował się w pobliżu izby, w której prowadził demonstracje, że prosiliśmy go [wówczas] o pomoc oraz [dalsze] wskazówki, na co ten zwykle chętnie przystawał, ciesząc się naszą pilnością i ciekawością. Dlatego także, że [Blaes] został [...] powołany na urząd fizyka (*Ordinair-Medicus*) jednej z dzielnic [amsterdamskich], który leczy pospolitych, biednych ludzi, takich jak szyprowie, baby i ich dzieci itp. itd., otrzymując za to pensję ustalonej wysokości, medykamenty przy tym zapisując do konkretnej apteki w podlegającej mu dzielnicy, za co płacą władze miejskie, mieliśmy możliwość chodzić z nim na praktykę, a także oglądać [zabiegi] chirurgiczne, jeśli te się odbywały. Najczęściej występującymi chorobami [w Amsterdamie] były [w tym czasie] skorbut we wszystkich stopniach [zaawansowania] (*in summo gradu*), czwartaczka (*quartana*), dyzenteria (*dysenteria*), puchlina (*hydrops*), syfilis (*lues venerae*), rak piersi i twarzy (*cancer mammarum & faciei*) [który raz zaobserwowaliśmy w przypadku] pewnej niewiasty i jej dziecka, i chociaż bardzo pomagało w takich przypadkach wycięcie (*scarificatio*) [zmiany], to zazwyczaj [chorzy na raka i tak] umierali; *tumores oedematosi*, gruźlica (*pthisis*), szał maciczny [czyli histeria] (*furor uterinus*), który w końcu przeszedł u pewnej szyprowej, której mąż zaciągnął się do floty, w manię (*mania*); dlatego [że mąż kobiety wypłynął] dostała ona z żalu (*ex moerore*) zatrzymania miesiączki (*obstructio mensium*) i stosowała na to różne leki, w końcu zaczęła [jednak] zbyt często sięgać po gorzałkę z destylatem goryczki (*spiritus vini cum levistico destillatum*). Pewnego ranka po wypiciu przepalanki siedziała przed kominkiem i nagle upadła na stertę popiołu, i leżała tak nie dając żadnych znaków życia (*sine omni motu & sensu*); kiedy przeniesiono ją do łóżka, przyszedł do niej pan doktor Blasius, ta jednak w letargu (*summo sopore*) [była] jak nieżywa, zauważyliśmy wszelako oznaki pracy płuc i serca (*vestigia motus cordis & pulmonum*); po podaniu leków wciąż znajdowała się w stanie półsnu i w bezruchu (*sopore & sine motu*), ale następnego dnia wieczorem zaczęła nagle się wydzierać, kłąć i bluźnić – i wpadła w manię. Kiedy pan doktor Blasius z powodu zbyt dużej liczby pacjentów nie mógł przyjść do każdego [ze swych podopiecznych], dawał nam małe karteczki ze swoim podpisem, tak że mogliśmy wypisywać recepty dla każdej osoby, którą odwiedziliśmy, które to recepty pacjenci zanosili następnie do apteki [w tej dzielnicy], oddawali [aptekarzowi] i pobierali wykonane [dla nich na tej podstawie leki] [...] Pan doktor Blasius instruował mnie [także] codziennie w zakresie praktyki, a że napisałem [raz] do pana doktora Schenka w Jenie, i życzliwość (*faveur*) doktora Blasiusa bardzo mu schlebiała, wysłał mi list, który miałem przekazać

rzeczonemu Blasiusowi, po czym ów kochany człowiek przychodził co dzień do mojej izby, udzielając mi różnych instrukcji i porad oraz dzieląc się swą wiedzą. Musiałem przenieść do tabel *Francisci Ioelis praxin*⁸⁰, z czego mnie egzaminował, a następnie uczył *in praxi*⁸¹.

Jak zatem widać, prywatni uczniowie profesora uczestniczyli w jego różnych prywatnych zajęciach grupowych, za które płacili dość wysokie czesne⁸²: kolegiach anatomicznych (il. 4–5), chymiatrycznych, teoretycznych (il. 3), praktycznych itp. Sami zapewniali także materiał sekcyjny wykorzystywany w trakcie prowadzonych przez mistrza prezentacji anatomicznych, czyli praktycznej nauki anatomii. Ci spośród nich, którzy przebywali u Blaesa na stacji, mieli dodatkowo możliwość pobierania instrukcji indywidualnych (*collegium privatissimum*). Mogli też korzystać z już wykorzystanych zwłok zwierzęcych do tzw. pracy własnej. Słuchacze towarzyszyli nauczycielowi również w trakcie jego praktyki indywidualnej w mieście: poznawali konkretnych pacjentów, ucząc się arkanów stawiania diagnozy i ustalania zasad terapii, wypisywali recepty, sporządzali kazusy na piśmie oraz brali udział – jako obserwatorzy – w zabiegach chirurgicznych, w których uczestniczył profesor. Co jednak istotne, Blaes w ramach *collegium domesticum* nie prowadził, jak można zakładać, anatomii zwłok ludzkich, gdyż te nie były dostępne do takich celów⁸³. Mistrz na pokazach dla studentów prywatnych anatomizował wyłącznie truchła zwierzęce oraz przeprowadzał na zwierzętach wiwisekcje – i właśnie na podstawie owych zotomii powstawały kolejne dysputy *exercitii gratia* bronione przez studentów *academia illustra*, będących równocześnie jego prywatnymi wychowankami⁸⁴.

Jak pisze Dirk van Miert, w przypadku publicznych dysput ćwiczeniowych przedstawianych przez uczniów *Amsterdams doorluchtige school*, te najczęściej były dziełami samych profesorów, którzy następnie – po pominięciu pewnych elementów tekstu pierwotnego, m.in. oryginalnych dedykacji, korollariów oraz wierszy okolicznościowych – włączali je do swoich szerszych publikacji⁸⁵.

⁸⁰ Chodzi o sześciotomowe *Operum omnium* Franza Joëla wydawane w latach 1616–1631 w Rostocku, Luneburgu i Hamburgu.

⁸¹ XXXVII. *Extract eines Reise Journals*, s. 668–672 (tłum. własne).

⁸² Czesne pobierali od swoich studentów prywatnych także F. Ruysch, J. J. Rau i inni anatomowie, a także liczni chirurdzy i litotomiści. Por. L. KOOIJMANS, *Death Defied*, s. 66, 68, 265, 302, 515. Czesne wyniosło w 1665 r. w Amsterdamie 100 guldenów, co dziś stanowi ekwiwalent ok. 1000 euro. Zob. Jan L. VAN ZANDEN, *The prices of the most important consumer goods, and indices of wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450–1800*, <http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php> [dostęp z 27 X 2019 r.].

⁸³ D. VAN MIERT, *Humanism*, s. 322.

⁸⁴ H. BEUKERS, op.cit., s. 328.

⁸⁵ D. VAN MIERT, *Humanism*, s. 153; G. BLAES, *Institutionum medicarum compendium*.

Nie była to jednak praktyka właściwa wyłącznie Amsterdamowi⁸⁶. Identycznie postępowali także profesorzy lejdejscy, np. Sylvius, oraz nauczyciele innych instytucji edukacyjnych – uniwersyteckich i akademickich – w całej Europie⁸⁷. Wydaje się zatem, że rzeczywistym autorem danej dysputy był zazwyczaj nauczyciel, który występował jako *praeses*, natomiast respondentem (*respondens/defendens*) broniącym jego tezy przed słuchaczami – uzdolniony student⁸⁸.

Rezultatem pierwszego pobytu Gödtkego w Amsterdamie i jego nauki prywatnej u Blaesa były dwie dysputy gimnazjalne *exercitii gratia*, które wyszły drukiem w oficynie wydawniczej Joana Ravestrina: *Disputatio de structura medullae spinalis, et inde provenientium nervorum*⁸⁹ oraz *Anatomica observata selectiora*⁹⁰, obie z 1666 r. Pierwszą z nich gdańszczanin bronił w styczniu, drugą – we wrześniu. Żadna z wymienionych prac nie była jednak jego oryginalnym dziełem, ponieważ dwukrotnie Gödtke odgrywał rolę *defendensa*. Trzecia praca, w której powstawaniu Gödtke uczestniczył jako współpracownik Blaesa, tym razem już jako doktor filozofii i medycyny, to wydane w 1673 r. *Observationum Anatomicarum Collegii privati Amstelodamensis, pars altera*, kontynuacja wcześniejszego tomu obserwacji zootomicznych. Jak się wydaje, jedyne samodzielne dziełko gdańszczanina, które powstało w trakcie jego pobytu w Niderlandach, to *disputatio inauguralis* poświęcona zwichnięciom, obroniona na uniwersytecie w Harderwijk w 1671 r.; na karcie z dedykacją Gödtke występuje bowiem *explicit* jako *auth[or] & resp[ondens]* (il. 10b)⁹¹.

Historycy nauk medycznych, w szczególności neurologii, przyjmują, że pierwsza istotna praca poświęcona rdzeniowi kręgowemu wyszła spod pióra amsterdamskiego nauczyciela gdańszczanina. W *Anatome medullae spinalis, et nervorum inde provenientium* (il. 7b) z marca 1666 r. Blaes jako pierwszy opisał bowiem istotę szarą i białą rdzenia kręgowego oraz wskazał na korzeń grzbietowy i korzeń brzuszny nerwu rdzeniowego. Przedstawił także nowe metody preparacji wymienionych struktur anatomicznych, które to metody opraco-

⁸⁶ Gerard BLAES, *Anatome contracta, in gratiam discipulorum conscripta, & edita*, Amstelodami 1666.

⁸⁷ Zob. np. Franz DE LA BOË SYLVIVS, *Disputationum medicarum decas: primarias corporis humani functiones naturales, nec non februm naturam [...] complectens. Annexis I. Epistola apologetica contra Antonium Deusingium. 2. De affectus epidemii, anno 1669. Leidae grassantis, casis naturalibus. 3. De hominis cognitione, binis orationibus. Omnibus ad Leidense exemplar fideliter conformatis*, Jenae 1674. W pracy zamieszczono m.in. dysputę Christopha Gottwalda z Gdańska. W Gdańsku z kolei dysputy ćwiczeniowe swoich uczniów z czasów wykładów w Atheneum Thorunense wydał Geor Seger (*G. Segerii, Synopsis Physicae Antiquo-Novae, editio secunda*, Gedani 1677).

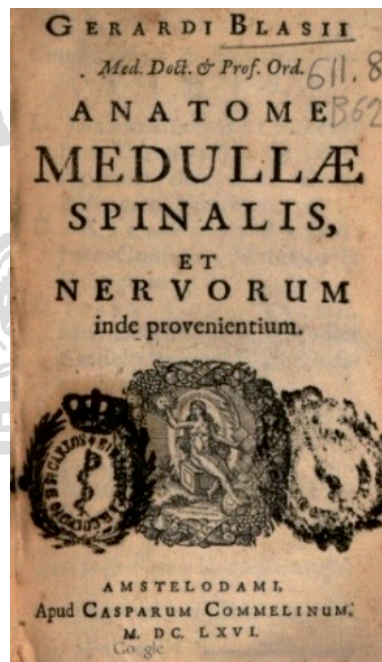
⁸⁸ D. VAN MIERT, *Humanism*, s. 158–159.

⁸⁹ PAN BG, sygn. XIX. q 83 f, adl. 1.

⁹⁰ PAN BG, sygn. XIX. q 83 f, adl. 2.

⁹¹ Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sygn. 8 ZOOL XIII, 990 (20), <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN1671528409> [dostęp z 27 X 2019 r.].

wał w trakcie zotomii psów, świń i owiec. Jednak po raz pierwszy wspomniane opisy i techniki zostały zaprezentowane w *Disputatio de structura medullae spinalis, et inde provenientium nervorum* bronionej publicznie przez Gödtkego w Amsterdamie 26 i 27 stycznia. Rozprawka *exercitii gratia* została zadedykowana przez ucznia jego „patronom i dobroczyńcom”: Joachimowi Pastoriusowi, lekarzowi królewskiemu i profesorowi historii w Atheneum Gedanense, oraz Johannesowi Schmidtowi, gdańskiemu fizykowi miejskiemu i przyjacielowi jego rodziny. Składała się z *prooemium*, 47 rozbudowanych tez, a kończyły ją 13 luźno powiązanych z tematem głównym korollariów⁹² oraz wierszowana laudacja na cześć młodego studenta napisana przez J. L. Blaesa.

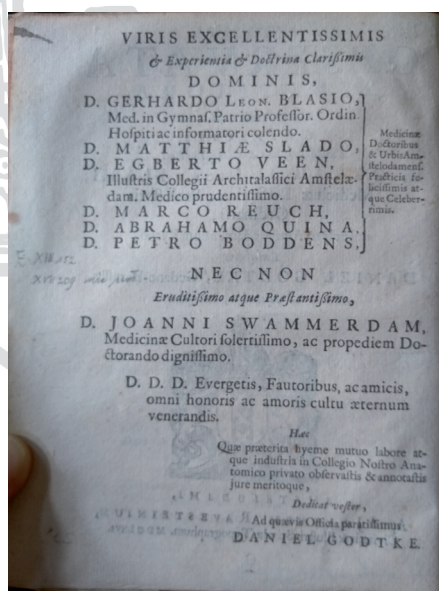
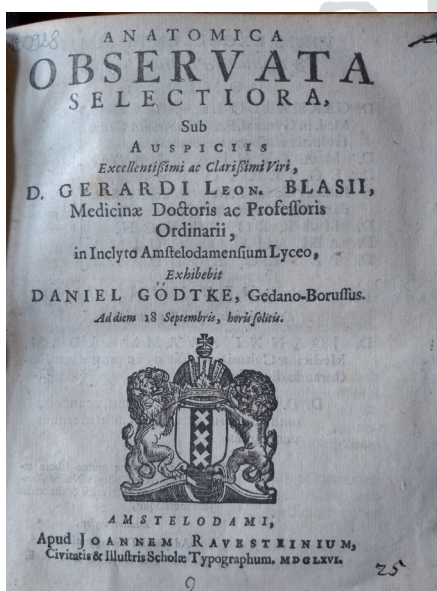
Il. 7a (L). Karta tytułowa amsterdamskiej dysputy *exercitii gratia* Daniela Gödtkego;
źródło: PAN Biblioteka Gdańska, sygn. XIX. q 83 f, adl. 1

Il. 7b (P). Karta tytułowa rozprawy Blasiusa dotyczącej rdzenia kręgowego i nerwów;
źródło: https://books.google.pl/books?id=lfOzgehEew4C&dq=anatomie+medullae+spinalis&hl=pl&source=gbs_navlinks_s [dostęp z 27 X 2019 r.]

Względem tej wersji samodzielna publikacja G. Blaesa z marca zawierała nowy wstęp, opuszczała korollaria i podział tekstu głównego na tezy oraz

⁹² Ibid. (w tłum. autorki): „I. Oskórek (*cuticula*) jest częścią ludzkiego ciała”, „VI. Mleko i nasienie formują się z samej krwi”, „VIII. Flegma sływa z mózgu przez kość sitową (*os cribrosum*)”, „X. Sądzenie na podstawie moczu jest równie pewne [co sądenie – K.P.-F.] na podstawie pulsu”, „XIII. Czysta woda pożywia”.

zmieniała listę osób, którym dedykowano rozprawę: profesor ofiarowywał ją m.in. Jansznowi Commersteinowi, inspektorowi amsterdamskiego Collegium Medicum. Blaes rozbudowywał także niektóre paragrafy o kolejne informacje i cytaty z literatury przedmiotu (m.in. z prac Thomasa Willisa i Pietera Pauwa) oraz dołączał 18 rycin wraz z legendami. Co ważne, Blaes zdecydował się na pozostawienie na końcu książeczki wierszowanej laudacji na cześć swojego gdańskiego ucznia, poszerzając jednak jego personalia o jednoznaczną informację, że ten przedstawił wcześniej dysputę publiczną o rdzeniu kręgowym przygotowaną pod jego kierunkiem⁹³. W ten oto sposób anatom zabezpieczał się, jak można przypuszczać, przed sytuacją, w której kolejny zaangażowany, zdolny uczeń uczestniczący w jego kolegiach mógłby odebrać mu autorstwo nowo dokonanej obserwacji, w tym przypadku dokładnego opisu *medulla spinalis*. O dziele Blaes'a pisał entuzjastycznie 1 kwietnia Jan Swammerdam w liście do Melchisédecha Thévenota, załączając do korespondencji własnoręcznie wykonane kopie rycin⁹⁴. Niebawem książeczkę omawiano także

Il. 8 a–b. Karta tytułowa (L) i dedykacja (P) amsterdamskiej dysputy *exercitii gratia* Daniela Gödtkego; źródło: PAN Biblioteka Gdańska, sygn. XIX. q 83 f, adl. 2

⁹³ J. L. BLAES, *Nobili Viro, Danieli Godtke Dantiscano, Amico suo integerrimo, sub praesidio Fratris unici Gerardi Blasii, De SPINALI MEDULLA publice disputanti* [wyróżnienie – K.P.-E.], [in:] G. BLAES, *Anatome medullae spinalis*, [brak paginacji].

⁹⁴ List nr: swam001/0005, [in:] *Circulation of Knowledge and Learned Practices in the 17th-century Dutch Republic*, <http://ckcc.huygens.knaw.nl/epistolarium> [dostęp z 27 X 2019 r.].

w „Philosophical Transactions of Royal Society”, chwając m.in. nowe sposoby preparacji rdzenia opracowane przez amsterdamszyka w trakcie zootomii⁹⁵.

Osiem miesięcy później, 18 września, Gödtke w amsterdamskim gimnazjum akademickim wziął udział w kolejnej dysputacji ćwiczeniowej, tym razem zatytułowanej *Anatomica Observata Selectiora* (il. 8 a–b). Dysputa, którą dedykowano siedmiu uczonym, zawierała 17 niedatowanych obserwacji zootomicznych poczynionych w trakcie badań zwłok żaby, kaczki, gołębia, świni, cielęcia, psa, owcy oraz innych zwierząt, kończyło ją natomiast dziewięć korollariów⁹⁶.

Wymieniony jako pierwszy w dedykacji Blaes został określony przez Gödtkego mianem jego gospodarza i nauczyciela. Pozostałymi osobami, którym gdańszczanin ofiarowywał dysputę, byli inni „najszcześliwsi oraz najslawniejsi doktorzy medycyny i praktycy miasta Amsterdamu”: Matthew Slade, Egbert Veen, Mark Reuch, Abraham Quina i Peter Boddens. Gödtke nie pominął także Jana Swammerdama⁹⁷, „*medicinae cultori solertissimo, ac propediem doctorando dignissimo*”, który pobierał nauki u jego mistrza. Im wszystkim – swoim dobrodziejom i zarazem przyjaciółom, jak napisał – młody *respondens* był zobowiązany wieczny szacunek oraz oddanie. Gödtke zaznaczał także, że prezentowana rozprawka nie była jego dziełem, tylko wynikiem pracy wspólnej wszystkich wymienionych osób, współtworzących „nasze kolegium anatomiczne”: prywatne, nieformalne towarzystwo naukowe spotykające się nieregularnie w domach jego uczestników. Przy tym dlatego, że 15 z opisywanych obserwacji poczyniono po przybyciu Gödtkego do Amsterdamu (tab. 1), można przyjąć, że gdańszczanin brał udział w większości opisywanych przez siebie badań jako domownik swojego mistrza.

Tab. 1: Zestawienie obserwacji zootomicznych opublikowanych w pracach z lat 1666 i 1667

Lp.	Data przeprowadzenia obserwacji (wg wydania z 1667 r.)	Tytuł i miejsce w dysputacji z 1667 r.	Obecność i miejsce w dysputacji <i>exercitii gratia</i> D. Gödtkego z 1666 r.
1	2	3	4
1	22 II 1664	In capite equine (n. 7)	
2	28 X 1664	In cane vivo (n. 13)	

⁹⁵ III. *Anatome medullae spinalis et nervorum etc.*, Philosophical Transactions of the Royal Society of London, vol. 1–2: 1665–1667, no. 22, s. 397, <https://library.si.edu/digital-library/book/philosophicaltr1roya> [dostęp z 27 X 2019 r.].

⁹⁶ *Anatomica Observata Selectiora sub auspices...*, Amstelodami 1666, [brak paginacji] (w tłum. autorki): „I. Medycyna polega bardziej na empirii niż metodyce. [...] VI. Opium ułatwia poród. [...] IX. Fermentacja humorów nie zawsze zależy od kwasów”.

⁹⁷ O jego wkładzie w działania kolegium prowadzonego przez Blaes zob. np. Marian FOURNIER, *The Book of Nature: Jan Swammerdam's Microscopical Investigations*, Tractrix, vol. 2: 1990, s. 8.

1	2	3	4
3	10 XI 1664	Renes ovilli (n. 19)	
4	14 XI 1664	In capite vitulino (n. 1)	
5	8 XII 1664 ^a	In hepate bubulo (n. 10)	
6	1665 ^b	In vitula recens natam (n. 3)	n. 6
7	1665	In Fele Zibethica Mare s. Hyaena odorfera Bellini male dict (n. 11)	
8	1665 ^c	In Zibetica fele, foemina (n. 16)	
9	5 I 1665	In Ardea Stellari, Pictoor (n. 15)	
10	19 I 1665	In capite vitulino congelato (n. 4)	
11	24 I 1665	In testudine terrestri (n. 14)	
12	2 II 1665 ^d	In cygno (n. 12)	
13	10 III 1665 ^e	In vitulo recens nato (n. 6)	n. 5
14	10 X 1665	In cane lactante (n. 29)	n. 17
15	20 X 1665	In ranis (n. 20)	n. 8
16	23 X 1665	In oesophagus canino (n. 22)	n. 10
17	28 X 1665	In Colombo Belgis een Pagadette (n. 26)	n. 13 (In colombo mare)
18	3 XI 1665	In capite Villo (n. 23)	n. 11
19	12 XI 1665	In Conde vitulina (n. 5)	n. 3
20	14 XI 1665	In capite anatis (n. 24)	
21	17–18 XI 1665	In ventriculo porcini (n. 17)	n. 1
22	18 XI 1665	In rene porcino (n. 18)	n. 2
23	19 XI 1665	In ventriculo vituli recens nati (n. 8)	n. 4
24	23 XI 1665 ^f	In molosso (n. 21)	n. 9
25	14 XII 1665	In anate foemina (n. 25)	n. 12
26	11 I 1666	In capite vitulino (n. 2)	n. 7
27	19 I 1666 ^g	In carpione (n. 27)	n. 15
28	25 I 1666 ^h	In lupo Lucia (n. 28)	n. 16
29	1 II 1666 ⁱ	In caniculo foemina (n. 9)	n. 14

Źródło: Opr. własne.

^a Por. G. BLAES, *Anatome animalium terrestrium variorum*, s. 8.

^b Być może 10 marca. Por. nr 13 w tab. 1.

^c G. BLAES, *Anatome animalium terrestrium variorum*, s. 74.

^d *Ibid.*, s. 151.

^e *Ibid.*, s. 20.

^f Analogiczne badania przeprowadzono 20 i 21 września. *Ibid.*, s. 25.

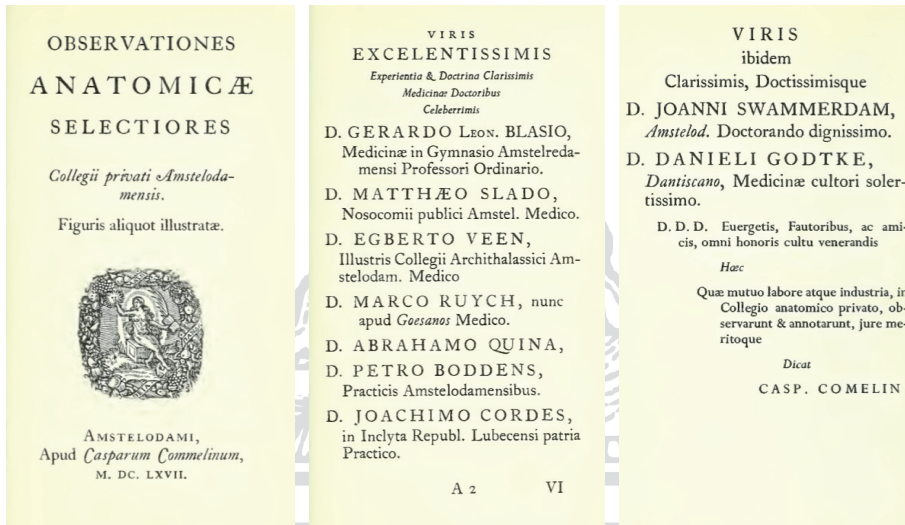
^g *Ibid.*, s. 262.

^h *Ibid.*, s. 281.

ⁱ *Ibid.*, s. 58–59.

Dysputa została wydana ponownie w 1667 r. (il. 9 a–c). Tym razem zawierała 29 datowanych obserwacji (z których część przedrukowano 14 lat później

w Blaesowskiej *Anatome animalium*) oraz 23 ryciny – i właśnie ta wersja jest szeroko komentowana od czasów Hallera⁹⁸, a później Cuviera⁹⁹. Autorem prezentowanych *observationes* był podmiot zbiorowy, *collegium privatum Amstelodamensis*, w którego skład wchodziły wszystkie wymienione osoby z tą jednak różnicą, że Gödtke został nazwany tym razem „najzdolniejszym miłośnikiem medycyny”, a Swammerdam – doktorantem; nową postacią wśród doktorów filozofii i medycyny był zaś pochodzący z Lubeki doktor Joachim Cordes¹⁰⁰. Książeczkę zredagował i wydał Caspar Commelin, księgarz amsterdamski, który także w późniejszych latach współpracował z Blaesem.

Il. 9 a–c. Karta tytułowa (L) i dedykacje (Ś, P) *Observationes anatomicae selectiores* (1667); źródło: *Observationes anatomicae selectiores Amstelodamensium*, 1667–1673, ed. Francis J. COLE, Reading 1938, [brak paginacji] (faksymile)

Zootomie oraz wiwisekcje, których wyniki przedstawiano w pracy, prowadzono w miesiącach zimowych, późną jesienią i niekiedy na przedwiośniu. Sekcjonowanymi zwierzętami były ssaki, ptaki i płazy, przy czym na żywych psach oraz żabach prowadzono także eksperymenty fizjologiczne. Ponadto w jednym przypadku przeprowadzono sekcję zamrożonej głowy cielęcia. Był to jeden z pierwszych przypadków tego rodzaju dysekcji opisanych w literaturze medycznej, niemniej, jak można przypuszczać, o tym, że zanatomizowano

⁹⁸ Albrecht VON HALLER, *Elementa physiologiae corporis humani*, t. 4, Venetia 1769, s. 12–13.

⁹⁹ Georges CUVIER, *Histoire des sciences naturelles depuis leur origine jusqu'à nos jours, chez tous les peuples connus*, vol. 2, Paris 1841, s. 433.

¹⁰⁰ Więcej o nich zob. G. A. LINDEBOOM, op.cit., s. 1249–1250.

w ten właśnie sposób, zadecydował jedynie przypadek, mianowicie obniżenie się temperatury powietrza, bo przecież łeb przyniesiono z którejś z jatek¹⁰¹.

Po kilkunastu pracowitych miesiącach spędzonych w stolicy Zjednoczonych Prowincji Gödtke powrócił do Lejdy, gdzie w marcu 1667 r. reimmatrikułował się na fakultecie medycznym. Jak wspomniano, nie wiadomo, jak wyglądało od tego czasu jego kształcenie. Czy pozostawał przez kolejne lata wyłącznie w Lejdzie, czy podejmował dalsze podróże edukacyjne, można jedynie zgadywać. Natomiast na pewno wzorem wielu innych mniej zamożnych studentów, których nie było stać na przedstawienie dysputy inauguracyjnej na Academia Lugduno-Batava¹⁰², Gödtke zaprezentował ją publicznie na „tańszym” Uniwersytecie w Harderwijk¹⁰³, co nastąpiło za rektora Arnolda Schoenego¹⁰⁴. Nie wielka rozprawa broniona w czwartek 23 III 1671 r. została poświęcona problematyce zwichnięć i zadedykowana gdańskiemu urzędnikowi Friedrichowi Koyenowi (il. 10 a–b). Składała się z 15 tez i sześciu korollariów. Miała klasyczną strukturę: po przedstawieniu definicji zwichnięcia (I–IV), jego przyczyn (V–VI) oraz znaków diagnostycznych (VII) i prognostycznych (VIII) autor

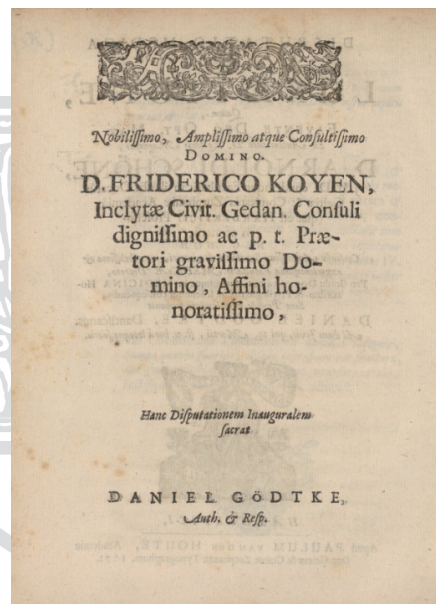
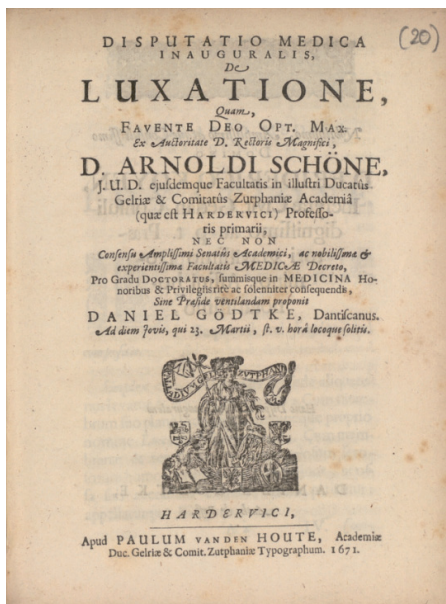
¹⁰¹ Więcej o zjawiskach meteorologicznych w dawnym Amsterdamzie zob. np. Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, *Klimatologie: Antieke Reeksen*, http://projects.knmi.nl/klimatologie/daggegevens/antieke_wrn/ [dostęp z 27 X 2019 r.]. Badania nad zamarzaniem i zamarzniętymi obiektami promował w tym czasie Henry Oldenburg, sekretarz Royal Society. Zob. np. *The Correspondence of Henry Oldenburg*, vol. 9, ed. A. Rupert HALL, Marie HALL, Madison–London 1973, s. 416: „Permit me to commend to you [czyli Samuelowi Reiselowi, lekarzowi przybocznemu Friedricha Casimira von Hanaua – K.P.-E.] at this season of the year a certain experiment upon plants, in which the shrewdest of our English naturalists have discovered vessels of two kinds as to their fluid contents, resembling the veins and fibres of Animals. It would be worthwhile, I repeat, to find out by experiment whether both these fluids (of which one is clear and the other milky) will be destroyed with equal ease by cold, Or whether when the former is frozen, the latter will remain liquid? **And while mentioning this experiment another comes to mind which it would be not be irrelevant to try: namely, when birds Or other small creatures are killed by Frost, does it appear on dissection that their heart or other organs contain particles of ice?**” [wyróżnienie – K.P.-E.; tłum. A. R. HALL]. W przypadku roślin było to nawiązanie do listu Martina Listera z 8 stycznia tego roku; zob. *ibid.*, s. 397–401. Zob. odpowiedź Reisela w: *The Correspondence of Henry Oldenburg*, vol. 10, ed. A. Rupert HALL, Marie HALL, London 1975, s. 11–15 (m.in. o niemożności prowadzenia badań na zwierzętach, gdyż mróz zelżał). W rodzinnym mieście D. Gödtkego – Gdańsku – badania nad zamarzaniem prowadził z kolei absolwent Uniwersytetu Lejdejskiego, doktor filozofii i medycyny Israel Conradt. Do takich studiów H. Oldenburg namawiał gdańszczan za pośrednictwem J. Hewelckego. Zob. Israel CONRADT, *Dissertatio Medico-Physica De Frigoris Natura Et Effectibus*, Olivae 1677; PAN BG, Ms. 673, k. 121a–123a.

¹⁰² O podstawowych kosztach uzyskania stopnia doktora filozofii i medycyny w Lejdzie zob. np. UBL, sygn. ASF-358, *passim*.

¹⁰³ David ONNEKINK, Gijs ROMMELSE, *The Dutch in the Early Modern World: A History of a Global Power*, Cambridge 2019, s. 166, 169.

¹⁰⁴ Prawnik pochodzący z Bremy, zmarł w 1674 r. Profesorem w Harderwijk był od 1657 r.

omówił różne sposoby leczenia, czyli terapię (IX–XIII), oraz nieklasyczne typy zwichnięć (XIV). Jak gdańszczanin zauważył w paragrafie 15, przedstawione tezy miały „wystarczyć [jedynie – K.P.-F.] na krótką dysputę”. W celu przeprowadzenia dysputy dłuższej załączono korollaria, głoszące, że: 1) chirurgia to najdoskonalsza część medycyny; 2) chirurgia *infusoria* nie ma w medycynie zastosowania; 3) prawdziwą przyczyną puchliny są dotknięte tą chorobą gruczoły krezki (*glandulae mesenterii*); 4) tylko jelito grube przyciąga wodę hydropiczną; 5) całe serum uchodzi przez nerki, a nie przez arterie; oraz 6) to, że krew tętnicza jest czerwiejsza (tzn. ma głębszą barwę) niż żylna, jest przynależne „oczyszczającemu powietrzu”.

Il. 10 a–b: Karta tytułowa i dedykacja dysputy inauguracyjnej Daniela Gödtkego; źródło: Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sygn. 8 ZOOL XIII, 990 (20), <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN1671528409> [dostęp z 27 X 2019 r.]

Tezy przedstawione w tekście głównym były niekontrowersyjne. Stanowiły uporządkowanie wiedzy dotyczącej zwichnięć jako przedmiotu namysłu chirurga i medyka, a nie wyłącznie nastawiacza kości. Można zakładać, że Gödtke na przedmiot dysputy inauguracyjnej wybrał zwichnięcia, ponieważ w Amsterdamie kwitła od blisko dekady produkcja wydawnicza dotycząca związków chirurgii z *ars medica*, w tym leczenia złamań i zwichnięć. W 1662 r. w stolicy Niderlandów Północnych wydano kolejne wznowienie opublikowanej po raz pierwszy w 1590 r. w Dordrechcie *Handboec der chirurgyen* Carela Batenana. W 1655 r. Paul Barbette opublikował z kolei *Chirurgie nae de hedendaeghse*

practijk beschreven, a cztery lata później – *Anatomia practica*¹⁰⁵. W *Chirurgie* lekarza zaprzyjaźnionego m.in. z dawnym uczniem Blaesa Stensenem dużo miejsca poświęcono leczeniu zwichnięć¹⁰⁶. Co więcej, także sam Blaes w 1665 r. pisał o leczeniu tego rodzaju uszkodzeń¹⁰⁷, wcześniej ucząc o nich swoich wychowanków wyłącznie w ramach kolegiów domowych¹⁰⁸.

Dalece ciekawsze niż tezy główne dysputy inauguracyjnej gdańszczanina były korollaria, gdyż te odwoływały się do aktualnych kontrowersji w świecie nauki, w szczególności prowadzonej od 1660 r. debaty na temat in- i transfuzji. Pierwszą głośną pracą poświęconą tej problematyce była *Clysmatica nova* Johanna Sigismunda Elsholtza, wydana w 1660 r. w Berlinie. W latach 1666, 1667 i 1669 opublikowano teksty Richarda Lowera. W 1667 r. światło dzienne ujrzęła z kolei głośna *Chirurgia infusoria* Johanna Daniela Majora, szeroko komentowana m.in. przez uczonych związanych z ziemiami Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, Georga Segera i Johna Jonstona. W tym samym roku ukazał się także artykuł Roberta Boyle’a, rok później – dziełko Bartolomeo Santinelliego, a także wybór przełożonych z języka francuskiego na język niderlandzki doniesień dotyczących eksperymentów z przetaczaniem krwi prowadzonych we Francji przez Jean-Baptiste’a Denysa¹⁰⁹. Nie wiemy, jaki stosunek do

¹⁰⁵ D. DE MOULIN, op.cit., s. 90, 132.

¹⁰⁶ Paul BARBETTE, *Chirurgie nae de hedendaegsche practijck beschreven*, T’Amsterdam 1655, Cap. 1, s. 18–21.

¹⁰⁷ Gerard BLAES, *Medicina universa; hygiene et therapeutices fundamenta methodo nova brevissime exhibens*, Amstelodami 1665, s. 129–131, 144–147.

¹⁰⁸ Ibid., s. 3: „Informatio longo tempore privata sola fuit, dum Collegia omnis generis, Anatomica, Pharmaceutica, Chymica, medicinae Institutionum Practica, Chirurgica, aliaque, discipulorum in gratiam, institui, saepiusque iteravi, nec, publice quid proponendi, modus alius se exhibuit praeterquam Scriptio”.

¹⁰⁹ Johann S. ELSHOLTZ, *Clysmatica nova, sive ratio, qua in venam sectam medicamenta immuti possint, ut eodem modo, ac si per os assumpta fuissent, operentur: in animantibus per drastica, in homine per leniora hactenus probata, & adserta*, Berolini 1665; Richard LOWER, *The method observed in transfusing the blood out of one animal into another*, Philosophical Transactions of the Royal Society, vol. 1: 1666, s. 353–358, DOI: <https://doi.org/10.1098/rstl.1665.0128>; idem, *An account of the experiment of transfusion, practised upon a man in London*, Philosophical Transactions of the Royal Society, Philosophical Transactions of the Royal Society, vol. 2: 1667, s. 557–559, DOI: <https://doi.org/10.1098/rstl.1666.0053>; idem, *Tractatus de corde. Item de motu & colore sanguinis et chyli in eum transitu*, Amstelodami 1669; Johann D. MAJOR, *Chirurgia infusoria, placidis cl. virorum dubiis impugnata, cum modesta, ad eadem, responsione*, Magdeburg 1667; Robert BOYLE, *A confirmation of the experiments, mentioned in Numb 27, to have been made by Signor Fracassati in Italy, by injecting acid liquors into blood*, Philosophical Transactions of the Royal Society, vol. 2: 1667, s. 551–552, DOI: <https://doi.org/10.1098/rstl.1666.0048>; Bartolomeo SANTINELLI, *Confusio transfusionis sive, confutatio operationis transfundentis sanguinem de individuo ad individuum*, Romae 1668; Jan H. GLAZEMAKER, *Verzameeling van verscheide nieuwe waarneemingen van zeer gewichtige uitwerkselen der overstorting van 't bloet uit het een in 't ander lighaam; en van d'instorting zo van geneesmiddelen, als van vergiften in d'adren: daar in de gevolgen van deze nieuwe proeven zo aan verscheide menschen, als aan*

in- i transfuzji miał Gödtke (choć można zgadywać, że negatywny, gdyż wielu mu współczesnych uważało je za nieprzydatne w codziennej praktyce lekarskiej, acz jednocześnie, co trzeba podkreślić, poznawczo ciekawe), ani czy sam prowadził eksperymenty fizjologiczne z zastosowaniem takich metod. Niemniej w Niderlandach badania z przetaczaniem krwi oraz wtlaczaniem rozmaitych płynów do żył i tętnic realizował jego rówieśnik Ragnier de Graaf, natomiast w rodzinnym Gdańsku – wspomniany wcześniej Johannes Schmidt¹¹⁰.

Ostatnia wydana w Niderlandach publikacja, w której powstawaniu Gödtke brał czynny udział, to druga część obserwacji amsterdamskiego kolegium anatomicznego prowadzonego przez jego mistrza¹¹¹. W badaniach, których wyniki przedstawiono na kartach niewielkiej książeczki in 12°, uczestniczyli zarówno dawni członkowie kolegium – M. Slade, A. Quina, J. Swammerdam i gdańszczanin – jak i osoby zupełnie nowe: Hermann van Friessem i Anton Stamhorst, dwaj absolwenci Uniwersytetu Lejdejskiego. Motto wspólnej pracy brzmiało: „nawet z nogą w grobie będę pragnął prowadzić badania”, i zostało zaczerpnięte z *De fide comissis* Julianusa Salwiusa¹¹². Z jednej strony odnosiło się do nieprzewidywalności losu i pragnienia długiego życia¹¹³, z drugiej zaś strony wprost mówiło o zobowiązaniach uczonego.

Opisywane tym razem zootomie prowadzono w trakcie spotkań kolegium anatomicznego odbywających się od 7 grudnia 1671 do (co najmniej) 16 maja 1673 r., czyli w czasie, kiedy Gödtke już przebywał w Amsterdamie. Jeden

beesten vertoont worden. Een werk, daar uit grote nuttigheit voor 't menschelijk geslacht staat te verhopen, Amsterdam 1668.

¹¹⁰ [Johannes SCHMIDT], *Some new experiments of injecting medicated liquors into veins, together with the considerable cures, perform'd thereby. This was lately communicated in a letter from Datznick written by Dr. Fabritius, Physitian in ordinary to that city, which out of the Latin we thus English*, Philosophical Transactions of the Royal Society, vol. 2: 1667, s. 564–565, DOI: <https://doi.org/10.1098/rstl.1666.0055>; idem, *An extract of a letter, written from Dantzick to the Honourable R. Boyle, containing the success of some experiments of infusing medicines into humane veins Dantzick*, Philosophical Transactions of the Royal Society, vol. 3: 1668, s. 766–767; DOI: <https://doi.org/10.1098/rstl.1668.0037>.

¹¹¹ *Observationes Anatomicae Selectiores Collegii privati Amstelodamensis: In quibus praecipue de Piscium pancreate ejusque succo agitur, Figuris elegantioribus illustrata. Observationum Anatomicarum Collegii privati Amstelodamensis, Pars Altera*, [in:] *Observationes anatomicae selectiores Amstelodamensium, 1667–1673*, ed. Francis J. COLE, Reding 1938, [brak paginacji]; *Observationum anatomicarum collegii privati Amstelodamensis pars altera. In quibus praecipue de piscium pancreate ejusque succo agitur, figuris elegantioribus illustrata*, Amstelodami 1673, https://books.google.pl/books?id=l71kAAAACAAJ&hl=pl&source=gbs_navlinks_s [dostęp z 27 X 2019 r.].

¹¹² W oryginale: „Ego si pedem in sepulcro haberem, adhuc addiscere vellem”. Zob. Heinrich DECIMATOR, *Thesaurus Linguarum, Quibus In Universa Fere Europa Et Aerumosa huius vitae & Scholae peregrinatione, potiorum ac praecipuarum, ut, Romana, Graeca, Ebraica, Gallica, Italica, & patria Germanica utimur*, Lipsiae 1606, s. 63.

¹¹³ Por. Erazm z ROTTERDAMU, *Alterum pedem in cymba Charontis habere*, http://ihrim.huma-num.fr/nmh/Erasmus/Proverbia/Adagium_1052.html [dostęp z 27 X 2019 r.].

z eksperymentów (z 8 lutego 1672 r.) polegał na wstrzyknięciu rtęci do układu oddechowo-krwionośnego zwłok cielęcina, inny (z 2 maja 1672 r.) – powietrza do trzewi alosy¹¹⁴. W ten sposób – dzięki użyciu nowych technik – można było uwidocznic rozmaite organy i ich układy, które w innym przypadku pozostałyby niedostrzeżone lub widoczne niewyraźnie¹¹⁵. Do mniej lub bardziej szczegółowych *observationes*, z których datowano tylko 15, załączono 11 tablic z dokładnymi rycinami ukazującymi obserwowane struktury anatomiczne. Wśród sekcjonowanych zwierząt znalazły się m.in. turboty, węgorze, cielaki, woły i owce, przy czym w miesiącach wiosennych – marcu, kwietniu i maju – chętnie badano ryby, które stanowiły zresztą najczęściej wybierany materiał sekcyjny (m.in. ze względu na ich niewygórowaną cenę oraz rosnące zainteresowanie rybami jako takimi wśród naturalistów¹¹⁶).

Gdyby Gödtke po zakończeniu kilkuletniego pobytu w Niderlandach i współpracy z Blaesem powrócił do Prus Królewskich tak jak liczni wychowankowie oraz absolwenci Uniwersytetu Lejdejskiego, najprawdopodobniej podjąłby regularne badania zootomiczne oraz prowadził dysekcje prywatne ciał zmarłych mieszczan¹¹⁷. Jak bowiem napisał jego mistrz i nauczyciel w prologomenach do *Anatome contracta*: „anatome [...] artem eam denotat, qua corpora animalium, maxime autem hominis, arteficiose dissecantur, ad partium omnium exactam, quanta haberi potest, cognitionem assequendam. Genus itaque ejus ars est, et quidem arteficiose partes a seinvicem separandi. Ita tamen ut Demonstrati, explicatio, et speculation, non excludantur [...] Subjectum occupationis primum est Corpus humanum, secundarium vero Corpora animalium aliorum ut pote quae hominis in gratiam dissecantur. Affectiones artis hujus, utilitas, perfectio, quaeque sunt ejus generis aliae, cum ab Anatomicis variis satis superque traditae, nec ita ad rem nostram faciant, non est quod a nobis repetantur”¹¹⁸. Gödtke jednak *obiit in peregrinatione*, toteż

¹¹⁴ *Observationes Anatomicae Selectiores*, s. 16, 42.

¹¹⁵ Por. Katarzyna PEKACKA-FALKOWSKA, *Gottfried Wilhelm Leibniz o sposobie udoskonalenia medycyny*, Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym, t. 24: 2013, nr 1, s. 149, DOI: 10.12775/KLIO.2013.006. Więcej o technice wstrzyknięć w trakcie badań anatomicznych zob. Tim HUISMAN, *The Finger of God: Anatomical Practice in 17th-century Leiden*, Leiden 2008, s. 70, 75, 83–85; H. COOK, *Matters*, s. 281, 284.

¹¹⁶ Zob. więcej w założeniach projektu „New History of Fishes: A long-term approach to fishes in science and culture, 1550–1880”: <https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-projects/humanities/new-history-of-fishes> [dostęp z 27 X 2019 r.].

¹¹⁷ Problematyka ta została podjęta przez autorkę artykułu w ramach referatu pt. „The Medical Faculty of Leiden and its graduates from the Polish-Lithuanian Commonwealth: The transfer of knowledge, the transfer of skills (17th–18th centuries)” wygłoszonego podczas konferencji „Universität und Kommunikation. Die höhere Bildung im deutschen und polnischen Raum als ein grenzüberschreitendes Phänomen (bis zum Jahre 1939)”, która odbyła się w Würzburgu w dniach 16–17 IX 2019 r.

¹¹⁸ G. BLAES, *Anatome contracta*, s. 1.

nigdy nie przywiózł do rodzinnego Gdańska nowej wiedzy anatomicznej oraz nowych metod i technik badawczych.

* * *

W pracach poświęconych życiu i dziełu medyków z wielkich miast Prus Królewskich przypomina się zazwyczaj najślynniejszych lekarzy działających w Gdańsku, Toruniu i Elblągu. W ostatnich latach Lorenz Eichstädt, Georg Seeger, Christoph Gottwald, Johann Adam Kulmus czy Christian Sendel stali się bohaterami mniej lub bardziej rozbudowanych publikacji jedno- i wieloautor-
skich. Daniela Gödtkego próżno natomiast szukać na kartach opracowań badaczy polskich i zagranicznych. Śledząc koleje życia oraz analizując publikacje tego lekarza, który na pierwszy rzut oka wydaje się trzeciorzędną postacią w dziejach nauki gdańskiej, widać bardzo wyraźnie, jak *peregrinatio medica* wpływała na formację intelektualną studentów z semiperyferiów Europy, którzy trafiali do ośrodków naukowych w centrum. Gödtke przez kilka lat współpracował z jednym z najważniejszych zootomów XVII w. Gerardem Blaesem. Przyjaźnił się także z jego bratem oraz innymi uczonymi Amsterdamu i być może Lejdy. Miał śmiałość zamarzyć o podróży do dalekiej Japonii, a gdyby jego sen się ziścił, zawędrowałby tam o wiele wcześniej niż inni mieszkańcy Rzeczypospolitej polsko-litewskiej. Wszystko to pokazuje, jak wielki potencjał dla studiów nad kulturą naukową dawnej Rzeczypospolitej kryją w sobie badania losów oraz prac tych doktorów filozofii i medycyny z Prus Królewskich, których traktowano dotychczas jako pomniejszych albo nieistotnych.

FINANSOWANIE I PODZIĘKOWANIA

Kwerenda w Lejdzie była możliwa dzięki realizacji Van de Sande Fellowship przyznanego przez Scaliger Institute. Dziękuję Klaasowi van der Hoekowi, kuratorowi Bijzondere Collecties przy Universiteit van Amsterdam, za udostępnienie reprodukcji wpisu D. Gödtkego z *album amicorum* J. L. Blaesa; Zofii Tylewskiej-Ostrowskiej, Kierownik Działu Zbiorów Specjalnych PAN Biblioteki Gdańskiej, dziękuję za wyrażenie zgody na użycie reprodukcji kart tytułowych wybranych dysput D. Gödtkego; natomiast Bartłomiejowi Siekowi – za inspirację do napisania tego artykułu i jego uważną lekturę.

BIBLIOGRAFIA

- “Alciato at Glasgow.” Accessed February 19, 2019. <https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/emblem.php?showrel=y&id=A21a160#rel>
Bedoyere de la, Gut, ed. *The Diary of John Evelyn*. Woodbridge: Boydell, 2004.

- Beukers, Harm. “Publycque lessen in de faculteyt van de medicina.’ Geneeskunde aan het Athenaeum Illustre in de zeventiende eeuw.” In *Athenaeum Illustre: Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632–1877*, edited by Eco O. G. Haitsma Mulier [et al.], 311–330. Amsterdam: Amsterdam Uni. Press, 1997.
- “Circulation of Knowledge and Learned Practices in the 17th-century Dutch Republic.” Accessed October 27, 2019. <http://ckcc.huylgens.knaw.nl/epistolarium>.
- Cole, Francis J., ed. *Observationes anatomicae selectiores Amstelodamensium, 1667–1673*. Reading: Uni. of Reading, 1938.
- Cook, Harald. “The Cutting Edge of Revolution? Medicine and Natural History Near the Shores of the North Sea.” In *Renaissance and Revolution: Humanists, Scholars, Craftsmen and Natural Philosophers in Early Modern Europe*, edited by Judith V. Field [et al.], 51–60. Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1993.
- Cook, Harald. *Matters of Exchange: Commerce, Medicine, and Science in the Dutch Golden Age*. New Haven: Yale Uni. Press, 2007.
- De Moulin, Daniel. *A History of Surgery: With Emphasis on the Netherlands*. Dordrecht, Boston, Lancaster: Martinus Nijdhoff, 1988.
- “Elegia na śmierć Mecenasa.” Translated by Mieczysław Brożek. *Meander. Miesięcznik Poświęcony Kulturze Świata Starożytnego* 49/7–8 (1994): 352–357.
- Epen van, Didericus G., ed. *Album Studiosorum Gelro-Zutphanicae MDCXLVIII–MDCCCXVIII*. S-Gravenhagen: apud Jacobum Hoekstra, 1904.
- Farber, Paul L. *Finding Order in Nature: The Naturalist Tradition from Linnaeus to E. O. Wilson*. Baltimore, London: John Hopkins Uni. Press, 2010.
- Fedorowicz, Zygmunt. *Zoologia w Gdańsku w stuleciach XVII i XVIII*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.
- Fischer-Defoy, Werner. “Die Studienreise des nachmaligen Jenenser Professors Krause (1666–1670).” *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 36/7 (1910): 324–326. <https://doi.org/10.1055/s-0028-1142587>.
- Fischer-Defoy, Werner. “Die Studienreise des nachmaligen Jenenser Professors Krause (1666–1670).” *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 36/8 (1910): 371–372. <https://doi.org/10.1055/s-0028-1142605>.
- Fournier, Marian. “The Book of Nature: Jan Swammerdam’s Microscopical Investigations.” *Tractrix* 2 (1990): 1–24.
- Haak van den, Nel. *De machinemetafoor in de geneeskunde en in het denken over ziekte en gezondheid*. Delft: Eburon Uitgeverij B.V, 2013.
- Hall, A. Rupert and Marie Hall, eds. *The Correspondence of Henry Oldenburg*, vol. 9. Madison, London: Uni. of Wisconsin Press, 1973.
- Hall, A. Rupert and Marie Hall, eds. *The Correspondence of Henry Oldenburg*, vol. 10. London: Mansell, 1975.
- Heesakkers, Chris L. “The Amsterdam Professors and Other Friends of Johannes Blasius: The Album Amicorum of Johannes Blasius, Amsterdam, University Library, Ms. V J 50.” *Lias* 9/2 (1982): 181–232.
- Heniger, Johannes. *Hendrik Adriaan Van Reed Tot Drakestein 1636–1691 and Hortus Malabaricus*. London: CRC Press, 2017. <https://doi.org/10.1201/9780203752074>.
- Huisman, Tim. *The Finger of God: Anatomical Practice in 17th-century Leiden*. Leiden: Leiden University, 2008.

- Kardel, Troels and Paul Maqued, eds. *Nicolaus Steno: Biography and Original Papers of 17th Century Scientist*. Cham: Springer, 2013.
- Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut. "Klimatologie: Antieke Reeksen." Accessed February 12, 2019. http://projects.knmi.nl/klimatologie/daggegevens/antieke_wrn/
- Kooijmans, Luuc. *Death Defied: The Anatomy Lessons of Frederik Ruysch*. Translated by Diane Webb. Leiden, Boston: Brill, 2011.
- Kooijmans, Luuc. *Niebezpieczna wiedza. Wizje i lęki w czasach Jana Swammerdama*. Translated by Robert Picek. Warszawa: Alethea, 2010.
- Kühn, Sebastian. *Wissen, Arbeit, Freundschaft. Ökonomien und soziale Beziehungen an den Akademien in London, Paris und Berlin um 1700*. Göttingen: V&R Unipress, 2011.
- Lindeboom, Gerrit A. "The Collegium privatum Amstelodamense (1664–1673)." *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 119/3 (1975): 1248–1254.
- Maar, Wilhelm, ed. *Nicolai Stenonis Opera philosophica*, vol. 1. Copenhagen: Vilhelm Tryde, 1910.
- Meli, Domenico B. "Gerardus Blasius and the Illustrated Amsterdam Observations from Nicolaas Tulp to Frederik Ruysch." In *Professors, Physicians and Practices in the History of Medicine: Essays in Honor of Nancy Siraisi*, edited by Gideon Manning and Cynthia Klestinec, 255–297. Cham: Springer, 2017.
- Meli, Domenico B. *Visualizing Disease: The Art and History of Pathological Illustrations*. Chicago, London: Uni. of Chicago Press, 2017.
- Miert van, Dirk. "The Long Life of the Humanist Tradition: The Amsterdam Athenaeum Illustre in the Golden Age." *History of Universities* 21/2 (2006): 1–76.
- Miert van, Dirk. *Humanism in an Age of Science: The Amsterdam Athenaeum in the Golden Age, 1632–1704*. Leiden: Brill, 2009.
- Nowak, Zbigniew and Przemysław Szafran, eds. *Księga wpisów uczniów gimnazjum gdańskiego 1580–1814*. Warszawa, Poznań: PWN, 1974.
- Omodeo, Pietro D. "The Scientific Culture of the Baltic Mathematician, Physician, and Calendar-Maker Laurentius Eichstadt (1596–1660)." *Journal for the History of Astronomy* 48/2 (2017): 135–159. <https://doi.org/10.1177/0021828617703847>.
- Pękacka-Falkowska, Katarzyna. "Anatomia nova w siedemnastowiecznym Gdańsku. Gottwald – Heyse – Gödtke." In *XXV Zjazd Polskiego Towarzystwa Historii Nauk Medycznych 'Dziedzictwo przeszłości w medycynie współczesnej'*. Poznań, 10–11 października 2019 roku, 30. Poznań: Wydawnictwo UMP, 2019.
- Pękacka-Falkowska, Katarzyna. "Gottfried Wilhelm Leibniz o sposobie udoskonalenia medycyny." *Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym* 24/1 (2013): 144–168.
- Pękacka-Falkowska, Katarzyna. "Johann Philipp Breyne i jego ogrody. Hortus vivus i hortus siccus." In *Historia – klimat – przyroda. Perspektywa antropocentryczna*, edited by Piotr Oliński and Wojciech Piasek, 217–228. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2018.
- Pękacka-Falkowska, Katarzyna. "Wokół kolekcji przyrodniczych w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Cz. I: Christoph i Johann Christoph Gottwaldowie oraz

- ich gdańskie muzeum.” *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 63/3 (2018): 51–97. <https://doi.org/10.4467/0023589XKHNT.18.010.9463>.
- Pękacka-Falkowska, Katarzyna and Halina Bogusz. “Christian Heinrich Erndtel, lekarz nadworny Augusta II Mocnego i jego relacja z podróży uczonej do Anglii i Północnych Niderlandów.” In *Lekarz jako autor i bohater literacki*, edited by Edward Białek and Dariusz Lewera, 41–52. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atur, 2019.
- Rommelse, Gijs and David Onnekink. *The Dutch in the Early Modern World: A History of a Global Power*. Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2019.
- Rumburgh van, Sophie, ed. ‘For My Worthy Freind Mr Franciscus Junius:’ *An Edition of the Correspondence of Francis Junius F. F. (1591–1677)*. Leiden: Brill, 2003.
- Scherz, Gustav. “Stensen’s First Dissertation.” *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 15/3 (1960): 247–264.
- Schierbeek, Abraham. *Jan Swammerdam (12 February 1637 – 17 February 1680): His Life and Works*. Amsterdam: Swets and Zeitlinger, 1969.
- Schilfgraade van, Antonie P., ed. *Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen*. Arnhem: Gouda Quint/Brouwer, 1967.
- Schutte, Otto, ed. *Het Album Promotorum van de Academie te Harderwijk*. Zutphen: Walburg Pers, 1980.
- Schwartz, Friedrich. “Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert, Th. 3: 1651–1699.” *Danziger Familiengeschichtliche Beiträge* 6 (1941): 13–22.
- Siek, Bartłomiej. “Dysertacje lekarzy gdańskich w zbiorach Biblioteki Gdańskiej. Perspektywy badawcze.” *Libri Gedanenses* 34 (2017): 91–101.
- Siek, Bartłomiej and Adam Szarszewski. *Vitae medicorum Gedanensium Ludwiga von Hammena i Valentina Schlieffa*. Gdańsk: Wydawnictwo Athenae Gedadense, 2015.
- Sobiech, Frank. *Ethos, Bioethics, and Sexual Ethics in Work and Reception of the Anatomist Niels Stensen (1638–1686): Circulation of Love*. Cham: Springer, 2016.
- Sokoł, Stanisław. *Medycyna gdańska w dobie odrodzenia*. Wrocław, Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960.
- Steinborn, Bożena. “Kto się pomylił, a kto nawet kłamał?” Accessed October 27, 2019. http://wilanow-palac.pl/kto_sie_pomyli_l_albo_nawet_klamal.html
- Steinborn, Bożena. “Malarz nadworny króla. Znajomi i finanse Daniela Schulza.” *Barok* 9/1–2 (2002): 65–73.
- Steinborn, Bożena. *Malarz Daniel Schultz. Gdańszczanin w służbie królów polskich*. Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 2004.
- Zanden van, Jan L. “The prices of the most important consumer goods, and indices of wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450–1800.” Accessed October 27, 2019. <http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php>